

קבר לספרים

מסע אקדמי בעקבותיו של דן כספי

נלי אליאס, גלית נמרוד, צבי רייך ועמית שכטר (עורכים),
מעברים בתקשורת: לכבוד דן כספי ופועלו, תל-אביב,
צבעונים, 2015. 412 עמ'.

סטודנטים לתקשורת נדהמים לעתים מהיקף פועלו האקדמי של פרופ' דן כספי. לא פעם נשאלתי בידי תלמידים כיצד ייתכן שכמעט בכל רשימת מקורות בקורסים בתקשורת, במגוון רחב של תחומים, נכלל מאמר פרי עטו או ספר שכתב או ערך. רוחב יריעה מרשים זה הוא גם אחד ממאפייניו העיקריים של מעברים בתקשורת, קובץ מאמרים שהוציאו לאור ארבעה מחבריו למחלקה לתקשורת באוניברסיטת באר-שבע כהוקרה לו ולפועלו.

24 חוקרי תקשורת ישראלים – הבולט שבהם הוא "הכוהן הגדול" והאב המייסד של לימודי התקשורת בישראל, פרופ' אליהוא כ"ץ – תרמו מאמרים לקובץ עב כרס זה. תקצר היריעה מלהזכיר כאן את כל המאמרים, המציגים לא רק את שלל התחומים המגוונים שבהם עסק ועוסק כספי, אלא גם גישות מחקריות ופריזמות שונות. עולם התקשורת, בעיקר זה הישראלי, נחקר בספר, בין היתר, מנקודות מבט מטא-תקשורתיות דרך מחקרים אתנוגרפיים, גישות מוסדיות, ניתוחי הכלכלה הפוליטית של המדיה, חקר השיח, בחינת היבטים סוציו-טכנולוגיים וגם בשורה של מחקרים היסטוריוגרפיים.

העורכים בחרו לחלק את הספר לשלושה שערים, אשר כל אחד מהם מוקדש לתחום מחקר שבו עסק דן כספי במהלך יותר מארבעה עשורים. המאמרים בשער הראשון עוסקים בתקשורת, בפוליטיקה ובחברה, ובראשם מאמרו של כ"ץ, "בחזרה לרחוב: כשאמצעי התקשורת ודעת הציבור יוצאים מהבית". על פי כ"ץ, קו ישר מחבר בין ניתוחיו של הסוציולוג הצרפתי גבריאל טארד ב-1898 על תפקיד העיתונות בפרשת דרייפוס, למקומן של הרשתות החברתיות במחאות של השנים האחרונות, כולל "האביב הערבי" ומחאת הצדק החברתי. קריאות מפה לאוזן היו חלק בלתי נפרד ממחאות עוד לפני עידן האינטרנט, כותב כ"ץ, ו"יתכן שהחלחול בחברות מודרניות למעשה אינו שונה בהרבה מבעבר – פרט לשיטת החייוט". השורה התחתונה היא שכבעבר כך

גם היום יש סיכוי להצלחתן של מחאות עממיות רק אם קיים חיבור מבוסס בין דעת הציבור המושכלת לבין עיצוב המדיניות.

השער השני מוקדש לעיתונות הישראלית במאה העשרים ואחת. נכלל בו, בין היתר, מאמרו של עינת לחובר ודפנה למיש, אשר ערכו בחינה מחודשת של סוגיית הפמיניזציה בעיתונות הישראלית, בהתבסס על מחקרם של יחיאל לימור ודן כספי שראה אור בשנת 1994. המחברות קובעות, על סמך סקרים שנערכו בשנים האחרונות, כי באמצעי התקשורת נבלם הגידול בשיעורן היחסי של נשים העוסקות בתקשורת. עם זאת יש עניין מיוחד בממצאים לגבי מגישות חדשות בטלוויזיה – שם נשים מונות שמונים אחוז מכלל המגישים. בישראל, כמו בעולם, "רוב מגישות הטלוויזיה הן נשים צעירות, בעלות מאפיינים המזוהים עם הופעה נשית מושכת – לבנות, רוזות, ובעלות שיער ארוך וחלק". לדבריהן, קיימת נורמה כפולה: בעוד מגישי חדשות גברים יכולים להישאר באולפן גם כאשר הם מזדקנים, הרי מגישות ותיקות ומנוסות ככרמית גיא, שרי רז ודליה מזור הורחקו מהמרקע. עוד מציינות המחברות את ההתפתחות האקטיביסטית של העיתונאיות בישראל, בעיקר מאז הקמתו של "תא העיתונאיות" בשנת 1991. תא זה פועל לקדם הן מטרות תעסוקתיות בקריירה של נשים עיתונאיות, והן ייצוג סטראוטיפי פחות ושוויוני יותר של נשים במדיה.

בשער זה נכלל גם מאמר שכתבו במשותף גבי וימן ודנה וימן-זקס על אגדות אורבניות, אשר גם בישראל, כמו במקומות אחרים בעולם, משרתת התקשורת את הפצתן. על פי המחקר, העובדה שכה קל לזהות אגדה אורבנית איננה מונעת מאצעי תקשורת ישראלים ליפול בפח זה שוב ושוב. העידן הדיגיטלי אף מגביר באופן משמעותי את יכולת ההפצה של אגדות כאלה.

תחת הכותרת "תמונה עגומה" מתארים ענבל קליין-אברהם וצבי רייך את השפעת הדיגיטציה על צילום העיתונות בישראל. המחקר בחן את השפעת העידן הדיגיטלי בעת הצילום, המשלוח המקוון (שהחליף, בין היתר, שיגור סלילי פילם במוניות מרחבי הארץ למערכות העיתונאים), המיון הראשוני, ותהליכי העבודה לפני פרסום התצלום ואחריו – ובכלל זה השימושים השנויים במחלוקת בטכנולוגיות דוגמת פוטשופ. מסתבר שרוב דברי הצלמים שרואיינו לצורך מחקר זה מתאפיינים ב"אפקט האדם השלישי": לטענתם צלמים אחרים עושים שימוש נרחב ואף

דת ותיירות, התקשורת היא גורם רב השפעה, יצוטטו עוד שנים רבות מחקריו של כספי, כמו גם חלק מהמאמרים בספר הוקרה זה. רפי מן

דבר – העיתון הנפוץ והמשפיע ביישוב

מרדכי נאור, ראשית דבר: 25 השנים הראשונות של העיתון הנפוץ והמשפיע ביותר בישוב היהודי ובמדינת ישראל הצעירה, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד, 2015, 323 עמ'.

ספרו של מרדכי נאור, ראשית דבר, עוסק, כפי שמעידה תת הכותרת שלו, בהתפתחות העיתון מלידתו ב-1925 ועד 1950, תקופה שבמהלכה היה לעיתון הנפוץ והמשפיע ביישוב ובמדינת ישראל הצעירה. אפשר היה לוותר על תת כותרת זו, שהיא ארוכה ומסורבלת מדי וגם נכונה רק בחלקה, שכן בשנות העשרים היה עיתונו של איתמר בן-אב"י, דאר היום, העיתון הנפוץ ביישוב, ולאחר פברואר 1948 עברה ההגמוניה העיתונאית לעיתונו החדש של עזריאל קרליבך, מעריב. עם זאת, במשך כ-15 שנה, בין 1933 ל-1948, היה דבר העיתון הנפוץ והמשפיע בארץ. ספרו של מרדכי נאור חשוב ומחדש. עד היום נכתבו מחקרים מעטים על דבר, רובם ככולם במאמרים ובחלקי פרקים. זו הפעם הראשונה שמתפרסם מחקר רחב ומקיף העוסק בעיתון הסתדרות העובדים בתקופת המנדט ובראשית ימי המדינה. נאור בחר לפתוח את הספר בשירו של נתן אלתרמן "למד מן העיתון", שהתפרסם במדור "הטור השביעי" בעיתון ב-2 ביוני 1950. באחד מבתי השיר כתב אלתרמן: "מדרכי העיתון היומי זאת למד, כל חייך הם יום יחיד ואחד, אך ביום האחד הלזה, עדי ערב, אתה השופר, ואתה החרב". ללא ספק מתאים בית זה לתיאור מעמדו של דבר במרחב הציבורי הארץ-ישראלי בשנות השלושים והארבעים, עת הפך לעיתון הנפוץ והמשפיע ביישוב. לדברי מרדכי נאור, למרות העובדה שהספר עוסק ב-25 השנים הראשונות של העיתון, מדובר בספר העוקב אחרי תהליך לידתו של העיתון והתפתחותו עד לשיא הפופולריות ותחילת שקיעתו על רקע צמיחת עיתונות הערב המסחרית.

הספר מונה 15 פרקים, מהם תשעה כרונולוגיים ושישה תמטיים, וכן נספח וביבליוגרפיה. הפרק הראשון עוסק בעיתונות העברית שקדמה לדבר. עם הופעת העיתון ביוני 1925 הייתה העיתונות המקומית כבר בעלת היסטוריה ארוכה, בת שבעים שנה, שראשיתה בלידת עיתוני היישוב הישן, הלבנון והבצלת ב-1863. מקום מרכזי מקדיש נאור לאליעזר בן-יהודה, לאשתו חמדה ולבנו איתמר בן-אב"י שהפכו את עיתונם הצבי, שנקרא לאחר מכן האור, ליומון העברי הראשון בארץ ותרמו תרומה מרכזית למודרניזציה של העיתונות המקומית. בהמשך הפרק הראשון עוסק נאור בעיתונות העברית שלאחר הכיבוש הבריטי. הוא מציין את הקמתו של עיתון הארץ, שעוצב כעיתון עילית רציני ואחראי, הפונה בעיקר לציבור המשכיל האירופי כנגד עיתונה החדש של משפחת בן-יהודה, דאר היום, שעוצב כעיתון עממי סנסציוני בעקבות דיילי מייל הבריטי ופנה לילידי הארץ, ספרדים ואשכנזים. עיתון זה הפך בשנות העשרים לשליט כול יכול במרחב התקשורתי הארץ-ישראלי וניהל מאבקים מרים עם עיתון הארץ בשאלה כיצד צריך להיראות עיתון ציוני, עברי. האם עליו להיראות כעיתון המון

מופקר בטכנולוגיות כאלה, אך לא הם עצמם. מסקנת החוקרים מתיאור אמביוולנטי זה: הצלמים מודעים לרגישות האתית והמקצועית הגלומה בשימוש בפוטושופ, אך ככל הנראה היקף השימוש נרחב יותר מאשר צלמים מוכנים להודות.

השער השלישי, "מוסדות התקשורת בישראל: אז והיום", מציג מבט היסטוריוגרפי על תהליכים שעברה התקשורת בישראל. אבשלום גינורסר בוחן במאמרו את מחקריו של דן כספי על ההתפתחות המוסדית של התקשורת בישראל מאז ימי היישוב לאור תפיסת "ממשליות המדינה", מונח שכמעט אינו מוכר בשיח המחקרי הישראלי, הממקד את ה"ממשליות" (Governance) – אמצעי הבקרה והשליטה המעצבים את הסדר החברתי והפוליטי – עם השליטה בתקשורת. ניתוח עתידי של התקופה הנוכחית בתקשורת, מעריך גינורסר, ימצא בעולם התקשורת הישראלי יותר פלורליזם, יותר השפעה בין-לאומית, יותר רגולציה עצמית ויותר הסדרים לא פורמליים בין שחקני המדינה לשחקני תעשיית התקשורת.

שני מאמרים נוספים בשער זה קשורים לפעילותו של דן כספי שחרגה מהעולם האקדמי: התנהלותה של רשות השידור, שבשנים 2000 עד 2003 כספי כיהן כחבר פעיל בוועד המנהל שלה וכתב על כך רבות, בין היתר בספרו סליחה, תקלה! דעיכתה של רשות השידור (2005). דליה לירן-אלפר בוחנת במאמרה את הדרך שבה התמודדה רשות השידור עם תחילת שידורי הטלוויזיה המסחרית, ומוטי ניגר כתב על הדיונים בוועדת האתיקה של רשות השידור – שבה כיהן כחבר – בדבר הבעת דעה ואיזון בשידור הציבורי. תחום אחר הזוכה לביטוי בשער זה הוא ההסברה הישראלית, שבה עוסק מאמרו של גדעון קוץ, המתעד את ההתפתחויות בתחום זה מימי תעמולה הציונית ועד לדיפלומטיה הציבורית.

אף שמדובר במאמרים אקדמיים, ידעו העורכים כי מלאכתם לא תהיה שלמה אם יתמקדו רק בפעילותו של פרופ' כספי בחקר התקשורת. "מעטים הם אנשי האקדמיה הבוחנים את התקשורת ומשלבים פדגוגיה, כתיבה אקדמית, הנהגה אקדמית ומעורבות חברתית כפי שדן מטיב לעשות", כתבה דפנה למיש בטקסט הפותח את הספר. כספי אינו רק חוקר ומנתח את התקשורת אלא גם שולח ידו מזה שנים בכתיבה באמצעי תקשורת שונים. במרוצת השנים כתב במקומו כל העיר, בהארץ, בכתב העת איותות, בהעין השביעית, באתר ynet ובשנים האחרונות בבלוג "דן בתקשורת" באתר הארץ. כמו בכתיבתו האקדמית, גם בעיתונות משלב כספי את איזמל הניתוח החד שלו עם חוש ביקורתי מושחז לא פחות. בסוף הספר, לצד רשימת פרסומיו האקדמיים של כספי, מובאת גם רשימת מאמריו שהתפרסמו בעיתונים. הרשימה הכוללת משתרעת על פני 19 עמוד, עדות ליבול הגדול והעשיר של מחקריו וכתיבתו.

המאמר החותם את הספר, פרי עטן של חנה אדוני וענת פירסט, עוסק בתהליכי הצמיחה והמיסוד של מחקר התקשורת בישראל והוראתה. "אי אפשר שלא לתהות על עתידו של התחום", כותבות החוקרות בסוף המאמר. "האם תחום התקשורת יוסיף לשגשג כישות אקדמית מובחנת, דיסציפלינרית וארגונית? או שמא אנו עדים לירידה שאחרי השיא, והתחום כולו עתיד להיטמע בדיסציפלינות אחרות, שיפתחו את חקר התקשורת כל אחת מזוויות הייחודיות?" (עמ' 378).

על השאלה הזו אין מענה במעברים בתקשורת. אבל ברור שבעידן שבו מתעצמת ההבנה כי בכל תחום, מכלכלה, משפט ורפואה ועד חינוך,

לעבר סיפורים מבדרים המנוונים את חוש הביקורת של הפועל, בחר ברל בסגנון השכלתני והביקורתי של עיתונות העילית נוסח עיתון הארץ. ההכנות להקמת דבר הסתיימו בסוף מאי 1925 והעיתון הופיע ביום שני, 1 ביוני 1925. הפרק השלישי מוקדש לניתוח הגיליון הראשון. נאור בוחן את ששת עמודי העיתון (לאחר מכן נדפס העיתון במשך כמה שנים בארבעה עמודים), ומנתח את מאמר הפתיחה הארוך של ברל. הוא מדגיש בצדק שברל ניסה כבר בגיליון הראשון לשכתב את ההיסטוריה כשהתחיל את המפעל הציוני בעלייה השנייה והתעלם מהעלייה הראשונה. בכך הוא ביטל את מפעלו של היישוב האיכרי והבורגני התומך בכלכלה קפיטליסטית וגם את תרומתם של בני היישוב הישן, ובעיקר האוכלוסייה העירונית הספרדית. ברל חשב רק את היישוב הסוציאליסטי (והאשכנזי ברובו הגדול) למקים המפעל הציוני שאין בלתו. בכך הוא הכין את עיתונו למאבק ארוך שנים בעיתון העלייה הראשונה, דאר היום שהפך בעיני אנשי דבר למי שמגלם את כל הרע, הרקוב, המושחת, הנצלן והבור ביישוב. נאור מציין שלצד שלל המאמרים הפובליציסטיים העוסקים בתנועת הפועלים, בלט בגיליון הראשון סיפורו של ש"י עגנון, "ברית אהבה". דבר שאף לא רק לחנך אלא גם לבדר, אם כי בניגוד לדאר היום, שפרסם סיפורי בלשים ומלודרמות רומנטיות, הקפיד עיתון הפועלים על ספרות איכותית ומקורית. בין המאמרים הפובליציסטיים בגיליון הראשון בלט מאמרו של המשורר אורי צבי גרינברג. כמה שנים מאוחר יותר הפך אצ"ג לאיש ימין וליריב מר של ברל ודבר. עיתונאי בולט אחר שהחל לפרסם מיומו הראשון של העיתון היה דוד זכאי, שכבר ב-1 ביוני 1925 פרסם רשימה פולמוסית קצרה. כעבור כמה ימים הוא הפך טור זה לקבוע תחת הכותרת "קצרות" ובחתימת ז' דוד, טור שהקפיד לפרסם בעיתון מעל חמישים שנה.

נאור מציין שעוד קודם ליציאת דבר החליטו עורכיו לא להציב מודעות פרסומת בעמודיו הראשונים, בניגוד לדאר היום ולהארץ, שעמודם הראשון הוקדש כולו לפרסומות והמידע החדשותי והפולמוסי מוקם בעמודים 2-4. ברל התנגד להפוך את דבר לזרוע מודעות ולכלי בשירות תרבות הצריכה הקפיטליסטית והקפיד למקם פרסומות בעמודים הפנימיים. העמוד הראשון הוקדש, החל בגיליון השני, למאמר מערכת נרחב, "דבר היום", ולידיעות חוץ סלגרפיות. העמוד האחרון הוקדש לידיעות פנים. בהשפעת דבר שינו גם מתחרייו את סגנון העריכה ופינו את העמוד הראשון והאחרון לידיעות חוץ ופנים שזכו בדאר היום לכותרות סנסציוניות. עורכי דבר דבקו בכותרת קצרות שנוסחו בצורה יבשה ועובדתית.

בפרק הרביעי דן נאור בעשר השנים הראשונות לעיתון. מדוע בחר דווקא בעשור הראשון ולא חילק את תולדות העיתון על פי פרמטרים אחרים? אולי מפני שעורכי העיתון עצמם נהגו לחגוג ימי הולדת לעיתון, ויום ההולדת העשירי זכה למסוף ענקי². מרדכי נאור ממשיך לפתח כיוון מחקרי זה. הוא מקדיש את הפרק הרביעי לעשור הראשון. העיתון נדפס בתקופה זו בארבעה עמודים, ובשבת גדל מספר עמודיו לשישה ונוספו לו בהדרגה מוספים שונים. בניגוד לדאר היום ולהארץ, שמאמריהם הראשיים, בחתימת העורכים הראשיים, ייצגו את עמדתם (משה גליקסון בהארץ ואיתמר בן-אב"י בדאר היום), מאמר המערכת של דבר, שנקרא "דבר היום", ייצג את עמדת המערכת כולה, אבל גם מאמר זה נחתם בראשי תיבות של שמות שלושת הכותבים הקבועים של המדור: ברל כצנלסון, זלמן רובשוב, ובעיקר משה בלינסון, שכתב

סנסציוני בידורי או כעיתון עילית שכלתני?¹ למרות העימות המתמיד ביניהם תמכו הן הארץ והן דאר היום באידאולוגיה חברתית-כלכלית ימנית ליברלית המושתתת על כלכלת השוק והיוזמה החופשית. על רקע זה גבר הצורך בקרב תנועת הפועלים להוציא עיתון יומי משלה. בפרק השני עוקב המחבר אחר תהליך הקמתו של דבר. הדמות המרכזית בפרק זה הוא יוזם העיתון, ברל כצנלסון. ברל טען שבועוני הפועלים קונטרס והפועל הצעיר לא הצליחו להפיץ את המסר הסוציאליסטי בקרב הציבור הרחב. לדברי נאור היו מתנגדים רבים בתוך המחנה הסוציאליסטי להקמת עיתון יומי חדש. ר' בנימין טען שבארץ יש כבר שני עיתונים יומיים ועיתון שלישי רק יחזק את הפילוג בקרב הציבור. הוא המליץ להתחבר להארץ ולהקים עיתון מרכזי גדול שיתמודד ביעילות עם הסגנון הצהוב של דאר היום. אולם אנשי מפלגת הפועל הצעיר רצו להשתתף בשליטה על העיתון. נאור מתאר את הקרב המר של ברל עם איבו הגדול, עורך הפועל הצעיר יצחק לופכן. ברל דחה את הדרישה למנות את לופכן לצוות ההקמה של העיתון והסתבך בעימות קולני עמו. במקביל הוא נלחם נגד מנהיג נוסף של הפועל הצעיר, יוסף אהרונוביץ, שעמד בראש בנק הפועלים והעלה טיעונים כלכליים נגד הקמת העיתון. אבל עקשנותו של ברל ותמיכתו של מנהיג ההסתדרות, דוד בן-גוריון, גברו על המכשולים. נאור מצביע על העובדה שברל היה מעורב בכל פרט בהקמת דבר. הוא בחר את חברי המערכת, שהבולטים שבהם היו זלמן רובשוב (לימים שזר), דוד זכאי ומשה בלינסון, ואת אנשי האדמיניסטרציה, את בית הדפוס, ואף את סוג הנייר, הפורמט והגרפיקה, וכן הגדיר אסטרטגיות ארגון עבודת המערכת והמנהלה וההפצה. נאור מקדיש מקום גם לשאלת הלוגו של העיתון. האם אכן היה זה ביאליק שהעניק לעיתון את שמו? אמנם גצל קרסל, ורבים מבכירי דבר טענו כך, אולם דווקא ביאליק הצטנע. נאור נוטה לגרסה שהיה זה ברל שבחר את הלוגו רב המשמעות ואחר כך זכה לברכתו של ביאליק. לעיצוב הגרפי של הלוגו הייתה אחראית העולה הצעירה מגרמניה לילי צדק, שזוהתה נחשפה לציבור בידי דוד זכאי רק בשנות השישים.

בסוף מארס 1925 פרסם ברל קול קורא לציבור הפועלים בארץ, ובו ניסח את ה"אני מאמין" של העיתון. כבמה ציבורית של ציבור הפועלים על פלגיו השונים הוא התחייב לספק דיווח חדשותי יומי אמין על המתרחש בעולם הרחב, בקרב העולם היהודי בגולה, בתנועת הפועלים העולמית ובתנועות שחרור לאומיות ברחבי העולם, ולהקדיש מקום נרחב לענייני מפלגה, כלכלה, ספרות ואמנות, מדע ופילוסופיה. אבל העיתון לא נתפס רק ככלי אינפורמטיבי, אלא גם כעיתון לוחם פרשני וחינוכי: "על העיתון יהיה להודיע ולספר, להאיר ולעורר, לבקר ולהילחם, להסביר ולחנך. הוא ישאף לגבש את הכוח, להרחיב את הדעת, ולשפר את הטעם". ברל התחייב לעיתון פוליסמי פתוח ורב קולי, שעל דפיו מתנהל ויכוח בין כל זרמי תנועת העבודה, אבל העיתון לא יתן, מצד שני, דריסת רגל לאויביה האידאולוגיים מימין. ברל הדגיש שהעיתון עני במקורות חומריים ויסתמך בעיקר על ציבור הפועלים הנדרש לעזור בבנייתו. דבר נתפס אפוא כמדריך יומי, כמכוון וכמורה שיוליך את תנועת הפועלים המפוצלת במסלול נכון ובריא. למרות העובדה שפנה לציבור רחב וחלקו עממי, לא עוצב העיתון בסגנון פופולרי ספקטקולרי נוסח דאר היום. בהתאם לגישה המרקסיסטית, שראתה בהתלהמות הסנסציונית סוג של "אופיום להמונים" המסיט את תשומת הלב של הקורא מהשאלות החברתיות-כלכליות והפוליטיות

מלחמת העולם הראשונה בידי משפחת בן-יהודה, בעיקר בידי איתמר בן-אב"י. נאור טוען שחידוש נוסף בעיתון היה הופעת הקריקטורה היומית, פרי עטו של אריה נבון. המחבר רואה בקריקטורה חידוש עיתונאי מרעיש, אבל גם כאן הקדים **דאר היום** את **דבר**: קריקטורות של נבון החלו להתפרסם בו כבר באוקטובר 1928.

במקביל להתגוננות התוכן בעיתון היומי הפך **דבר** בתחילת שנות השלושים למעין אימפריה עיתונאית. הוא הוציא מהדורות שבועיות באנגלית ובגרמנית והחל בסוף 1931 החל להופיע בו מוסף חודשי לילדים, שהפך ב-1936 לשבועון עצמאי בשם **דבר לילדים**, בעריכת יצחק יציב, ברכה חבס ונחום גוטמן. לצדו הופיעו שני מוספים חודשיים נוספים: "המשק השיתופי" החל ב-1932, שדן בנושאי כלכלה, חברה וקואופרציה, ו"דבר הפועלת", החל ב-1934, מוסף שהפך ב-1950 לירחון נשים עצמאי בחסות **דבר** בעריכת רחל כצנלסון-שור. במסגרת ניסיונותיו לפנות לקהלים עממיים רחבים פעל ברל להוציא מוסף חדשות שבועי מאויר ומצולם. המוסף, שאמור היה להופיע ב-1934 בשם "עין דבר", לא יצא לבסוף, והתכנית מומשה לבסוף רק ב-1946, כשהחל להופיע שבועון מאויר עצמאי בשם **דבר השבוע**. לעומת זאת זכה המוסף לספרות ("המוסף לשבתות וחגים"), שהופיע בימי שישי, להצלחה רבה בקרב הקוראים לאחר שעריכתו נמסרה ב-1933 לדב שטוק (סדן), שערך אותו עד 1939. בעריכתו הפך המוסף לבמה הספרותית החשובה בארץ בהשתתפות טובי הסופרים, המשוררים והמבקרים. כזכור, הפך **דבר** לעיתון בוקר באוקטובר 1929. כעבור חמש שנים, בתחילת יוני 1934, החל העיתון להוציא מהדורת ערב קלילה ופופולרית יותר עם כותרות גדולות ורפורטז'ות דרמטיות. במסגרת זו החל להופיע טורו האקטואלי המחורז של נתן אלתרמן, שזכה בשנות הארבעים לכותרת "הטור השביעי".

בפרק הרביעי מתעכב נאור על שני אירועים מרכזיים. הראשון, מאורעות 1929. העיתון אמנם נקט עמדה מתונה יחסית במהלך השבועות שקדמו לפרוץ המאורעות, אולם אחריהם תקף בחריפות את הממשל הבריטי והאשים אותו באחריות ישירה לאירוע הרצחני. בעקבות התקפותיו על הממשל הבריטי נסגר העיתון בתחילת נובמבר 1929 לשבועיים, אבל המשיך להופיע תחת שמות אחרים. פרשה שנייה שעיצבה את העיתון במהלך העשור הראשון לקיומו היה העימות עם התנועה הרוויזיוניסטית שהגיע לשיאו ברצח ארלוזורוב. נאור עוקב אחר התפתחות העימות בין **דבר** לביטאון הרוויזיוניסטי **חזית העם** (העם במקור) בין 1931 ל-1933. נאור מדגיש את עמדתו המתונה והמכובדת של **דבר** כלפי יריביו לאחר רצח ארלוזורוב באמצע יוני 1933, את הקריאה להתאפקות ואת סיקור ההלוויה המכובד והמתון. במקביל הוא מתאר את המאבקים הקשים בין תומכי הגישה המתונה כלפי הרוויזיוניסטים לבין תומכי הגישה האקטיביסטית האלימה, מאבק שהסתיים בניצחון המתונים בהנהגת ברל, רובשוב ובילינסון. במידה רבה הופיע מוסף הערב של העיתון ביולי 1934 כתשובה וכביטוי לחדת אנשי **דבר** שהעיתונות הרוויזיוניסטית העממית תכבוש את הרחוב. ואכן, מדיניות אימוץ סגנון העריכה העממית במהדורת הערב נתנה פירות מידיים, שכן במהלך 1935 הגיע מספר עותקי מהדורת הבוקר והערב של העיתון ל-17,000. בצדק קובע נאור שמדובר בתפוצה חסרת תקדים ליישוב שמנה באותם ימים כ-300,000 תושבים. התפוצה הרחבה של **דבר** נבעה גם מהצמיחה הכלכלית באמצע שנות השלושים, אולם צמיחה זו נעצרה עם פרוץ מאורעות 1936-1939.

את רוב המאמרים. מאמר המערכת היה לאנונימי רק כמה שנים מאוחר יותר ונשא אז את ראשי התיבות מ.ד. (מערכת דבר). "דבר היום" מוקם בעיתון בהבלטה בעמוד הראשון בצד ימין והשתרע על שני טורים ויותר. לעומת זאת **בדאר היום** ו**בהארץ** מוקמו המאמרים בעמוד השני למעלה מימין. לאחר ש**דאר היום** עבר לידי התנועה הרוויזיוניסטית בדצמבר 1928, החליט העורך הראשי, זאב ז'בוטינסקי, למקם בעמודו הראשון מאמר ראשי, אם כי הוא שמר על אנונימיות וכלל בדרך כלל רק טור אחד שמוקם בצד הימני של העמוד הראשון. ב**דבר** הפך המאמר לכלי פולמוס מרכזי של העיתון נגד מתנגדיו מימין, ונאור עוקב אחר כמה שערוריות בהם היה מעורב בימי הראשונים.

חודשי העיתון הראשונים עברו בהצלחה ומספר המנויים עלה בהתמדה. בימי הראשונים עורר העיתון סקרנות רבה ותפוצתו הגיעה ל-4,500 עותקים ליום, מספר גדול מיריביו. אבל כעבור כמה שבועות התייצבה התפוצה סביב 2,500 עותקים, יותר מ**הארץ** אבל פחות מ**דאר היום** שיצא באותה תקופה בכ-4,000 עותקים ליום. נאור עוקב אחר גיוס הכספים לעיתון בשנות המשבר הכלכלי הגדול, שהורגש היטב בעיתון בין סוף 1925 לתחילת 1929. במלאת שנה לעיתון, ביוני 1926, נראה היה שהעיתון מתמודד בקושי עם המשבר. במקביל המשיך ברל לעבוד על שיפור פניו. הוא הקדיש תשומת לב רבה למוסף הספרותי לשבת וגייס כוחות חדישים, כמו דב שטוק (סדן). זלמן רובשוב הרבה לשלוח לעיתון רשימות רבות במהלך סיריו בחו"ל. בנסיעות אלה הצליח רובשוב לגייס כסף להקמת בית דפוס חדש. בית דפוס זה, מהמשוכללים בארץ, נפתח ב-1 במאָרס 1929 והביא להגדלת מספר עמודי העיתון ולהרחבת הפורמט. בעקבות מהפכת הדפוס הוחלט גם להקדים את מועד הופעת העיתון שיצא עד אז בצהריים. החל באוקטובר 1929 הפך **דבר** לעיתון בוקר לכל דבר. אבל בכך לא חידש העיתון רבות, שכן **דאר היום** הפך לעיתון בוקר כבר בקיץ 1925 ובסוף אוקטובר 1929 הוציא גם מהדורת ערב לעיתון. ברל השקיע מאמצים בהרחבת מספר המנויים ואימץ טכניקות שיווק מודרניות כמו מבצע ספרים בחינם לחותמים.

דבר הוגדר כל שנות קיומו כעיתון הסתדרות העובדים, אולם בפועל שלטו בו אנשי מפלגת אחדות העבודה בראשות ברל. בתחילת 1930 התאחדה אחדות העבודה עם מפלגת הפועל הצעיר והפכה למפא"י. כתוצאה מכך התרחב קהל הקוראים של העיתון וגדל והתגוון צוות העיתון עצמו. תפוצת העיתון גדלה בהתמדה ומ-2,500 עותקים בממוצע ב-1927 היא עלתה בקיץ 1930 ל-6,000 עותקים. במלאת לעיתון עשור, בקיץ 1935, הגיעה תפוצתו ל-9,000 עותקים ליום ובכך הפך ליומון העברי הנפוץ בארץ. צמיחה זו של **דבר** עמדה בניגוד חריף לשקיעתו ההדרגתית של עיתון **דאר היום** שהחליף בשנות השלושים בעלויות ולבסוף נסגר באביב 1936. גם גורלו של עיתון **הארץ** לא שפר עליו. הוא נקלע למשבר כלכלי חמור ונמכר ב-1936 למשפחת שוקן, שהצליחה לאחר שנים מספר לייצב את מצבו הכלכלי והתוכני. למרות רצונו של ברל ליצור עיתון איכותי לקוראיו, ניכרה בו בהדרגה מגמת פופולריזציה, עם הופעת מדורים כמו מדור הספורט (בעריכת שמעון סאמט), ומדורי בריאות, טכניקה וקולנוע. גם סגנון הכתיבה החדשותית התגוון ולצד ידיעות קצרות ויבשות נדפסו רפורטז'ות סיפוריות צבעוניות שעוצבו בידי הכתב הראשון של העיתון, יצחק בן-דור. המחבר מעלה על נס את תרומתו של בן-דור להתפתחות ז'נר הרפורטז'ה, אולם שוכח לציין שז'נר זה הוחדר לארץ בהצלחה כבר לפני

חריפות. **דבר נכנס**, לדברי נאור, לאקסטזה אנטי-בריטית ודיווח על פעילות המחאה של היישוב בחריפות יוצאת דופן. אותם ימים בלטו בשיר התוכחה האנטי-בריטי של דוד שמעוניביץ ("אם ילבין ספרכם כשלג – לא יכס על הדם. דם הרצח, ועל שחור תרמיתכם המתועבת..."), ומאמרו הענק של בן-גוריון בן 11,000 מילים ובו קרא ליישוב להתאחד מול המזימה הבריטית.

בפרק השישי בודק נאור את התנהלותו של העיתון במלחמת העולם השנייה ואת יחסו לשואה. נאור מציין שלמן פרוץ המלחמה בספטמבר 1939 ועד נובמבר 1942 הוקדשו עיקר עמודי העיתון לדיווח על התפתחות המלחמה. הדיווח נטה לאופטימיות יתר, ולמרות תבוסת בעלות הברית בשנים הראשונות למלחמה, הקפיד **דבר** לנסח כותרות שחזו להן ניצחון קרוב מהיר. כך בעיצומה של הנסיגה הרוסית הגדולה בקיץ 1941, דיווח **דבר** בגיליונו מ-18 ביוני 1941 שהתבוסה הנאצית היא בלתי נמנעת... בשלוש השנים הראשונות תשומת הלב לגורל יהודי אירופה הייתה פחותה, אם כי יחסית ל**הארץ** ולהמשקיה היו **דבר** יותר ידיעות על רדיפות היהודים. התייחסות לטבח שיטתי של יהודי אירופה הופיעה במאמר מערכת של **דבר** רק ב-25 במאי 1942, גם אז סייג עצמו העיתון בצינון שייתכן שידיעות אלה מוגזמות. רק ב-23 בנובמבר 1942 פרסם **דבר** יחד עם יתר עיתוני הארץ ידיעה לא בולטת במיוחד בעמוד הראשון שסיפרה על השמדה שיטתית של יהודי אירופה. זאת לאחר פרסום הודעה רשמית מטעם הסוכנות היהודית. הידיעה הייתה בהלם את הציבור ו**דבר** לא היסס להטיח ביקורת על הנהלת הסוכנות על הפרסום המאוחר. דוד זכאי בטורו "קצרות" הביע תמיהה שבלונדון ידעו על השמדת היהודים כבר באוגוסט 1942, אבל בסוכנות היהודית לא שמעו על כך. בעקבות פרסום הידיעות הראשונות על השואה היה זה הנושא המרכזי בדיווח של **דבר**, מגמה שהתחזקה בתחילת 1943 כאשר כותרות זועקות גייסו את דעת הקהל לתפילה ולהפגנה וקראו לנקמה. מגמה זו נמשכה עד סיום המלחמה באירופה במאי 1945.

במהלך המלחמה לא עבר **דבר** טלטלה קשה. אמנם בשל הקיצוב בנייר עיתונים קטן מספר עמודיו בממוצע לארבעה (אף איכות הנייר ירדה), לאחר שבמהלך שנות השלושים הוא יצא בשישה עמודים, נוסף על המוספים. למרות הגידול בביקוש לידיעות בקרב הציבור העברי בארץ, ניסה הממשל הבריטי לכפות על העיתון הגבלת תפוצה כדי לחסוך בנייר. בסתיו 1943 נדרש העיתון להוריד את התפוצה ל-14,000 עותקים ליום ולבטל את תוספת הערב. כן נדרש העיתון לצאת פעמיים בשבוע בשני עמודים. נאור סבור שמערכת **דבר** נכנעה לדרישה, אבל בפועל לא כך היה. בדיקה של גיליונות העיתון ב-1944 מראה שהעיתון המשיך לצאת בממוצע בארבעה עמודים במשך השבוע (לעתים יצא גיליון יום שני בשני עמודים), ובשישה עמודים ביום שישי. גם מהדורת הערב המשיכה לצאת כסדרה. נאור עצמו מציין בהמשך הפרק ש**דבר** המשיך לעמוד במהלך המלחמה בראש צרכני הנייר של העיתונות היומית, בצריכה שנתית של 114 טון לשנה, בהשוואה לשמונים טון של **הארץ** ול-24 טון לשנה של **ידיעות אחרונות**. מסתבר שכדי להגדיל את כמות הנייר שצרך, יצרו ראשי **דבר** קשר עם העיתון הערבי האנטי-ציוני **פלסטיין** שיצא ביפו וקנו ממנו את עודפי הנייר שלו. אם אכן הייתה סכנה של ירידה בתפוצת **דבר**, היא הופיעה רק ביולי 1943 לאחר לידת יומון השומר הצעיר **משמר** שהפך מאוחר יותר ל**על המשמר**. מעתה לא יכול היה **דבר** לטעון שהוא הדובר היחיד

הפרק החמישי בספר מוקדש לסיקור תפקידו ועמדותיו של **דבר** במהלך המאורעות. **דבר**, באמצעות שתי המהדורות (בוקר וערב) שלו, סקר במהירות וביעילות את המאורעות. הוא גבר בקלות על יריביו **דבר היום**, **הארץ** ועיתון הציונים הכלליים החדש, **הבוקר**. נאור מדגיש את תפקידו של משה בילינסון ככותב מאמרים ראשיים מרכזי. בתקופה שבה נעדרו מהמערכת ברל ורובשוב ששהו בשליחות בחו"ל, שימש בילינסון כ"מגיב הראשי" וכ"מסביר הראשי" של היישוב. חודשים רבים הוא היה כמעט היחיד במאמץ הכתיבה היומיומי של מאמר המערכת של העיתון, שבו ניסה מחד גיסא לחזק את היישוב במאבקו ומאידך גיסא לדרוש תגובה מאופקת והומנית. אבל בילינסון לא היסס לתקוף בחריפות את השלטון הבריטי לאחר האיום בהפסקת העלייה באוגוסט 1936. בעקבות תגובתו נסגר העיתון פעם נוספת לחמישה ימים. בילינסון המשיך בפעילותו ההרואית לאחר חידוש ההופעה, אולם הטלת האחריות על איש אחד הובילה לתוצאות טרגיות לאחר שבילינסון מת בפתאומיות בגיל 46, בנובמבר 1936. לאחר מותו הוטל רוב מאמץ העריכה על כתפיו של זלמן רובשוב ("זו"ר") מאחר שברל נעדר תקופות ארוכות מהארץ מסיבות רפואיות ובשל פעילות פוליטית. רובשוב התלונן שחסרה לו עצתם של ברל ובילינסון והתקשה למצוא כותבים בתחום הפובליציסטיקה, אבל כעורך ראשי בפועל השפיע על שיפור הכתיבה הפובליציסטית ומאמרי הפרשנות המדיניים ועד סגנון הכתיבה בעברית מליצית רווית פתוס.

למרות הקשיים המשיכה תפוצת העיתון לעלות. נאור מעריך שהעיתון שיצא פעמיים ולפעמים שלוש פעמים ביום, הגיע לתפוצה של כ-20,000 עותקים, אם כי דו"ח ועדת פיל מאמצע 1937 טוען שהעיתון יצא אף ב-30,000 עותקים ליום. מספר זה היה כמעט כפול מהתפוצה של עיתון **הארץ** (כ-16,000 עותקים ליום), של **הבוקר** בעריכת יוסף הפטמן (כ-7,000 עותקים ליום), וה**פלסטיין פוסט** האנגלי בעריכת גרשון אגרונסקי (7,500 עותקים ליום). על פי המסמך של ועדת פיל שאותו מצטט נאור נדפסו באמצע 1937 כ-60,000 עותקים ליום של העיתונות היהודית; **דבר** תפס את מחציתם. בסוף שנות השלושים החלה להתפתח עיתונות מפלגתית ענפה (**הבוקר**, **הצופה**, **המשקיף**) ולצדה ניצנים ראשונים של עיתונות ערב עצמאית (**ידיעות אחרונות**), אבל **דבר** המשיך לשמור על ההגמוניה שלו ואף הרחיב את אימפריית העיתונות שלו עם הוצאת שבועון בערבית ב-1937 בשם **חקיקת אלאמר** (האמת שבדבר), בעריכת מיכאל אסף. השבועון נקרא השבועון בידי אלפי קוראים ערבים בארץ ובאזור, לצד קוראים יהודים דוברי ערבית. תפוצת **דבר** גדלה על רקע התגברות במאורעות ב-1937. נאור מציין לשבח את תפקידה החשוב של ברכה חבס ככתבת צבאית בזמן המאורעות. היא ליוותה את עליית יישובי חומה ומגדל על הקרקע, ובמקביל כתבה וערכה ספרים העוסקים במאורעות ובמאבק העברי ותמיהה למיתולוגיזציה של דמויות לוחמים כמו אלכסנדר זייד. במהלך המאורעות המשיך **דבר** לתמוך בהגנה וביוזמה יהודית נגד הטרור הערבי, אבל כתב גם נגד הטרור היהודי מבית היוצר של האצ"ל. העיתון המשיך במקביל בשנים 1937-1939 לתקוף את הממשל הבריטי על מסקנות ועדת פיל שהציעה הקמת מדינה יהודית קטנה בצפון הארץ ובמישור החוף, ואת אוזלת ידו בדיכוי האלימות הערבית. עמדה זו הביאה לסגירת העיתון פעמים מספר לתקופות שנעו בין יומיים באוקטובר 1937 לשבועיים ביולי 1938. בעקבות פרסום הספר הלבן של מקדונלד במאי 1939, שקבע צמצום דרמטי בעלייה, יצא **דבר** בכותרות ענק

שיועד לעולים החדשים והחליף את המוספים המנוקדים שהופיעו בעיתון הערב של דבר. פרסום חשוב נוסף היה השבועון המצויר והמצולם **דבר השבוע** שהחל לצאת באפריל 1946, תחילה בניקוד, נדבך חשוב בניסיון הפופולריזציה של העיתון. נאור טוען כי **דבר השבוע** היה בסוף שנות הארבעים ותחילת החמישים לשבועון הנפוץ בארץ ורק ב-1960, לאחר ירידת תפוצתו, צורף כתוספת שבת ל**דבר**, אבל המשיך לשמור על פורמט מגזיני. הוצאתה לאור של אימפריית עיתונות גדולה כל כך לא הייתה אפשרית לולא עמד לרשות העיתון בית דפוס משוכלל משלו. כזכור פתח העיתון דפוס עצמאי בתחילת 1929, שכלל מכונת רוטציה מהירה ומכונת לינוטיפ לעריכה משוכללת. הדפוס המשיך לגדול ולהשתכלל בשנות השלושים והארבעים. ב-1945 עמדו לרשותו מכונת רוטציה שהייתה מסוגלת להדפיס בשעה 20,000 עותקים של גיליון בהיקף של 16 עמוד, וחמש מכונות לינוטיפ. במקביל גדל מספר עובדיו משבעה פועלים ב-1929 ל-76 ב-1947. למעשה היה דפוס דבר באותה שנה הגדול והמשוכלל בארץ.

נאור חוזר לטיפול כרונולוגי של העיתון בפרק התשיעי. פרק זה מוקדש לעיתון במהלך המאבק בבריטים ומלחמת העצמאות. הוא עוקב אחר פעילות **דבר** לנוכח פעולות ההתיישבות, ההעפלה ופעולות המחתרת נגד השלטון הבריטי. תקוותו של **דבר** שהמדיניות הבריטית כלפי היישוב תשתנה לאחר ניצחון מפלגת הלייבור נכזבה והעיתון חיזק והקצין את התקפותיו על הממשל. בנובמבר 1945 נסגר העיתון לשבוע בשל קריקטורה של אריה נבון ונעשה ניסיון לצנזר שיר של אלתרמן ב"טור השביעי". במהלך המאבק בבריטים היה העיתון אחד מכלי המאבק החשובים של היישוב ועמדתו כלפי הבריטים הייתה מיליטנטית בהרבה מזו של עיתון **הארץ**.

באמצע שנות הארבעים החל העיתון לגלות סימנים ראשונים של "עייפות החומר". רוב עובדיו הבכירים היו כבר בני חמישים-שישים וליוו את העיתון מיומו הראשון. יתרה מזאת, רבים מבכירי העיתון מילאו תפקידים נוספים במוסדות המפלגה והיישוב. את מקומו של רובשוב, שנעדר תדיר מהארץ, מילאו עיתונאים ותיקים כדוד זכאי. אין פלא שעיתונאים כמו **ידיעות אחרונות** הקטן והעני בהנהגת עזריאל קרליבך הצליחו לעתים לייצר כתבות מהירות, רחבות ומלאות מידע ומנוסחות בשפה מרתקת וצבעונית על אירועים מרכזיים כמו הקונגרס הציוני ה"כ"ב שהתכנס בבזל בסוף 1946. העלייה באלימות בארץ על רקע התגברות פעולות המחתרת פגעה בתפקוד העיתון. ריבוי ימי העוצר שהטילו הבריטים פגעו בהדפסה ובעיקר בהפצת העיתון ומוספיו ברחבי הארץ. גם הפגיעה בשירותי הטלפון הקשתה על איסוף מידע ועל עריכת העיתון. בסוף 1947 הציגה מערכת העיתון תכנית המערכת, ארגון המדור הספרותי, שיפור איכות הרפורטז'ה, העלאת רמת המאמרים המדיניים ושיפור איכות התרגומים. העיתון החל להתכונן למעבר דירה ממשכנו הישן ברחוב אלנבי 113 לבניין חדש ברחוב שינקין 45. הבניין החדש אמור היה להכיל את כל המערכת, המנהלה והדפוס תחת קורת גג אחת. אבן הפינה לבניין הונחה ביוני 1947, והעיתון עבר למשכנו החדש בספטמבר 1948.

ב-30 בנובמבר 1947, למחרת החלטת האו"ם על הקמת מדינה יהודית לצד מדינה ערבית, יצא **דבר** בכותרת ענק לכל רוחב העמוד: "מדינת היהודים קמה". באותו יום החלה המלחמה והעיתון נכנס מיד למשטר חירום ובמהלכו סיפק במשך למעלה משנה ידיעות וניתוחים

של תנועת הפועלים בארץ ובמקביל אכן חלה ירידה במספר המנויים של העיתון, שכן בבחירות להסתדרות באוגוסט 1944 זכתה המפלגה שהפכה מאוחר יותר למפ"ם בלמעלה מעשרים אחוז מהקולות. הקמת **משמר הובילה** לעימות חריף בין שני עיתוני הפועלים, שהגיע לשיאו בתחילת שנות החמישים.

דבר המשיך לתקוף את השלטון הבריטי בתחילת מלחמת העולם השנייה, והוא נסגר לשלושה שבועות בפברואר 1940 לאחר שמתח ביקורת חריפה על החלטה הבריטית לצמצם כמעט לחלוטין קניית קרקעות בידי יהודים. נאור עוקב אחר ניסיון הבריטים לצנזר את סיפור אניית המעפילים "סטרומה" שטובעה בפברואר 1942 וניסיונות **דבר** לעקוף את הצנזורה בתחבולות שונות. בעקבות "פרשת סטרומה" הקימו העיתונאים העבריים "ועדת תגובה" שהפכה לאחר 1948 ל"ועדת העורכים". "ועדת התגובה" ייצגה את כל עיתוני הארץ והוכיחה את כוחה לאחר ניסיון השלטון הבריטי לצנזר את סיפור חיפוש הנשק הברוטלי בקיבוץ רמת הכובש, סיפור שהתפרסם למרות הצנזורה ושהוביל להשבתת מחאה של כל עיתוני הארץ ל-11 יום בנובמבר 1943 ולהיחלשות כוח הכפייה הצנזוראלי הבריטי. במקביל נאבק עורכו הראשי בפועל של **דבר**, זלמן רובשוב, בניסיונות צנזורה מבית. כך לאחר פטירת המנהיג הרוויזיוניסטי, זאב ז'בוטינסקי, באוגוסט 1940, למרות דרישה בהסתדרות ובמפלגה להצניע את סיקור האירוע, בחר רובשוב להציבו בהבלטה בראש העמוד הראשון ולהקדיש למנהיג הרוויזיוניסטי מאמרי שבת.

ברל התרחק כבר באמצע שנות השלושים מעריכה בפועל של העיתון. הוא הסתפק בפרסום מאמר גדול מעת לעת; את עיקר מאמציו השקיע בהקמת הוצאת הספרים עם עובד. באוגוסט 1944 מת בגיל 57. מותו התקבל כאסון והעיתון הקדיש שטח ניכר ימים ארוכים לפרסום מאמרים לזכרו. את מקומו כעורך ראשי של **דבר** ושל עם עובד תפס זלמן רובשוב, שהמשיך בכך עד 1949 עת נבחר לכנסת ומונה לשר החינוך.

הפרק השישי בספר חותם את סדרת הפרקים הכרונולוגיים. בפרקים השביעי והשמיני עובר נאור לעסוק בעיתון עיסוק תמטי. הפרק השביעי מוקדש לסרטוט פרופילים של הצוות הבכיר בעיתון. נאור מסרטט פרופיל עיתונאי קצר של מנהיגי העיתון, ברל כצנלסון, משה בלינסון, זלמן רובשוב ומשה שרתוק (שרת), ושל העיתונאים הבכירים, דן פיינס, ברכה חבס, יהודה גוטהלף, הרצל ברגר, דוד זכאי וחיים שורר. חבל שנאור לא הוסיף פרופיל קצר של דמויות מפתח בהנהלה, בדפוס ובהפצת העיתון. ראוי גם היה לבחון את הפרופיל הקולקטיבי של בכירי **דבר** בכלים חברתיים-תרבותיים. כלים אלה היו להערכת מדגישים את האופי ההומוגני של הפרופיל החברתי-תרבותי של ראשי העיתון, בניגוד לפרופיל ההטרוגני של בכירי מערכת **דבר** היום.

הפרק השמיני מוקדש לפרופיל קולקטיבי של האימפריה העיתונאית של **דבר**: העיתון עצמו, מוספי השבת והחג, המוסף הכלכלי "המשק השיתופי", שנתוני **דבר** שעסקו בנושאי חברה, פוליטיקה וספרות, הוצאת הספרים עם עובד, המהדורה האנגלית שלו (בעריכת משה שרתוק), והגרמנית, העיתון הערבי **חיקת אל-אמר**, ומהדורת **דבר לגולה**. לצדם הופיעו **דבר לילדים**, **דבר הפועלת** ועיתון הערב. נאור טועה בצינון ש**דבר** היה הראשון שהוציא ביוני 1934 עיתון ערב עצמאי. קדמו לו **דבר היום** וה**ארץ** שהוציאו כבר בסוף 1929 עיתוני ערב שנמכרו בנפרד. לצד עיתון הערב היה גם היומן המנוקד **הגה** (1940-1947),

12 בספר מוקדש למוספי חגים ויובלות של העיתון המשמיים אוצר בלום ללימוד מבנה העיתון ודרך התפתחותו, ואמצעי לבחינת האופן שבו מגדיר העיתון את זהותו כעיתון סוציאליסטי ציוני לוחם. האחרון שבפרקים התמטיים, פרק 13, מוקדש ליריביו ומתחריו של העיתון דבר במרחב התקשורתי הארץ-ישראלי: החל בדאר היום והארץ, דרך העיתונות המפלגתית, הבוקר של הציונים הכלליים, הצופה של המזרחי, המשקיף הרוויזיוניסטי, מברק של הלח"י, חרות של יוצאי האצ"ל, על המשמר של מפ"ם, קול העם הקומוניסטי, ועד עיתוני הערב ידיעות אחרונות ומעריב. פרק זה נראה כמו רשימת מצאי המחבר מציג בקצרה את התייחסות דבר לעיתונים השונים, אבל לא בוחן בחינה מערכתית את אופן תפקוד עיתון ההסתדרות בתוך המרחב התקשורתי הארץ-ישראלי ואת זיקת הגומלין בין דבר לעיתונות המפלגתית מחד גיסא והמסחרית מאידך גיסא.

בפרק 14 חוזר נאור לממד ההתפתחותי-כרונולוגי. הוא עוסק בקצרה בשנתיים האחרונות לקיומו של העיתון ובוחן את תפקודו תחת ההנהגה הקולקטיבית של חמישה עיתונאים בכירים. במקביל המשיכה מזכירות מפא"י לחפש עורך ראשי לעיתון. למרות התנגדות בן-גוריון פנתה הנהלת העיתון לחיים גרינברג, מראשי פועלי ציון, שחי בארצות הברית, אולם גרינברג לא נענה לפנייה וחמישיית העורכים המשיכה לנהל את העיתון. בשנים הבאות היו יחסים מתוחים בין עיתון הערב של מפא"י, הדור, לדבר. במהלך ויכוח על היחסים בין העיתונים, שהתנהל במזכירות מפא"י ביולי 1949, הודיע עורך הדור, אליעזר ליבנה, שרק שני עיתונים נושאים את עצמם: מעריב והארץ. יתר העיתונים סובלים מגירעונות שהמו"לים הפרטיים והציבוריים שלהם נאלצים לכסות. הוא טען שגם דבר בצרות וזקוק למאה אלף לירות כדי להתגבר על בעיותיו הכספיות. לעומת זאת עיתון הארץ, אף שתפוצתו הייתה קטנה מזו של דבר, שמר על רוחיות מכיוון שהוא היה בנוי על עקרון היעילות ופיטר את מי שלא הביא תועלת לעיתון. דבר נדרש לבצע ארגון מחדש ולהתייעל, אולם נראה שדבר לא נעשה והירידה בתפוצת העיתון, שהחלה להסתמן כבר באמצע שנות הארבעים, התחזקה לאחר מלחמת העצמאות והייתה ברורה וחדה בתחילת שנות החמישים. על פי נתוני תפוצה מ-1952 הפך מעריב לעיתון הנפוץ במדינה, ומכר 33,000 עותקים, בעוד דבר שהוביל במשך עשרים שנה, עבר למקום השני עם תפוצה של 25,000 עותקים. גם בספרים אחרים מוקם דבר במקום השני אחרי מעריב בפער גדול יותר. העלייה הגדולה בתחילת שנות החמישים היטיבה במיוחד עם עיתונות הערב והעיתונות הלועזית אבל לא שיפרה את מצבו של דבר.

פרק 15, האחרון בספר, נקרא "סוף דבר" ואולי ראוי היה לקרוא לו "אחרית דבר", שכן הוא עוסק בקצרה בהתפתחות העיתון בין 1950 למועד סגירתו ב-21 במאי 1996. העיתון המשיך לדעוך וירד בהדרגה לתחתית טבלת התפוצה של העיתונות הישראלית. דעיכת דבר הייתה כנראה בלתי נמנעת והשתלבה בשקיעה הכללית של העיתונות המפלגתית שניכרה בשנות החמישים והשישים לצד צמיחת עיתונות הצהריים המסחרית.

נאור סובר שהניהול הקולקטיבי של העיתון החרף את מצבו בשל אי ההסכמות והקונפליקטים ביניהם. בסופו של דבר נבחר לעורך ב-1954 חיים שורר, איש דור הביניים שעבד בעיתון מאז 1936. הוא השתדל בעשר שנותיו כעורך לא לזעזע את אמות הסיפים ולא לחולל רפורמות גדולות בעיתון. עובדה זו תרמה להמשך שקיעת העיתון.

נרחבים על התפתחות המלחמה. הוא האשים את הבריטים בנקיטת מדיניות המכוונת ליצור תוהו ובוהו ולהקשות על הקמת מדינה יהודית בפועל. לאחר ניתוק ירושלים הוציא דבר – בשיתוף עם הארץ, על המשמר, הבוקר, המשקיף והצופה – את ידיעות ירושלים, שהופיע בנפרד מעיתוני האם במשך ארבעים יום, מתחילת אפריל ועד אמצע מאי 1948. לאחר מתחים בין השותפים בשל טענות על אי ביקורתיות מספקת התפרקה השותפות והשלוחה הירושלמית של דבר המשיכה לצאת באופן עצמאי ארבעה חודשים תחת הכותרת חדשות ירושלים ולאחר מכן דבר ירושלים. את העיתון ערך הכתב הוותיק יצחק בן-דור, שנהרג ביוני 1948 מפגיעת פגז ירדני.

במהלך 1948 נאלץ דבר להמשיך ולהתמודד עם תופעת עיתוני הערב שאיימה לפגוע בתפוצתו. למעשה כבר ב-1946 ניכר היה שיותר ויותר קוראים מעדיפים את ידיעות אחרונות על מהדורות הצהריים והערב של דבר. על רקע זה הועלתה דרישה בחוגי מפא"י להוציא לאור עיתון ערב חדש שיתחרה בעיתון של משפחת מוזס. בדבר התנגדו לכך וטענו שמהדורת הצהריים של העיתון מספיקה, אולם במפא"י התעקשו והוציאו במאוס 1946 עיתון ערב חדש בשם חדשות הערב בעריכת אליהו פורצקי. העיתון התחזה לאמצעי תקשורת מסחרי עצמאי, אולם בפועל הופעל בידי מפא"י. אנשי דבר לא ראו נחת מהופעת העיתון החדש, מה גם שכדי למנוע תחרות נאלצו בספטמבר 1947 לסגור את עיתון הצהריים שלהם. אמנם חדשות הערב נסגר במאוס 1948, זמן קצר לאחר הפילוג בידיעות אחרונות והקמת מעריב, אבל במפא"י לא ויתרו. ההערכה במפלגה הייתה שעיתון הערב הקליל והסנסציוני הוא כלי ההשפעה המרכזי במרחב הציבורי. ואכן, במהלך 1948 גדלה בהתמדה תפוצת מעריב והוא החל לאיים על ההגמוניה של דבר. לצדו התקיימו עיתוני ערב נוספים: ידיעות אחרונות הוותיק, יום-יום, עיתון הערב של הארץ, ומברק, עיתון הערב של הלח"י. עקב שפע עיתוני ערב החליטו ראשי מפא"י, למרות התנגדות ראשי דבר, להוציא לאור עיתון ערב חדש. בנובמבר 1948 יצא לאור עיתון הערב של מפא"י, הדור, בעריכת אליעזר לבנשטיין (ליבנה). דבר בחר להתעלם מהעיתון החדש, אולם אין ספק שהוא נפגע.

בספטמבר 1948, בעיצומה של מלחמת העצמאות, נחוגה ברוב עם חנוכת הבניין החדש של דבר. לאורח הכבוד, ראש הממשלה דוד בן-גוריון, נערך סיור בבניין החדש המרווח של העיתון ומנהל הטקס, העורך הראשי זלמן רובשוב, הזכיר את תרומתו של ברל להקמתו. אולם כמה חודשים לאחר הטקס, בסוף ינואר 1949, עזב רובשוב את מערכת דבר והצטרף לכנסת ולממשלה (אף על פי ששמו המשיך להתנוסס כעורך העיתון עד אוגוסט 1949). בדבר התקבלה עזיבת רובשוב, שנתפס כעמוד התווך של העיתון, בתדהמה, ומכיוון שלא נמצא מועמד מוסכם ומתאים הוחלט שבשלב זה ינהל העיתון בידי מערכת קולקטיבית שהורכבה מבכירי העיתון דוד זכאי, יהודה גוטהולף, הרצל ברג, צבי רותם וחיים שורר.

לאחר הפרק התשיעי הכרונולוגי חוזר מרדכי נאור לניתוח תמטי של העיתון, המשתרע על פני ארבעה פרקים. הפרק העשירי מוקדש לשני "סלבריטאים" או גיבורי תרבות של העיתון: המשורר, מחבר "הטור השביעי" נתן אלתרמן, והקריקטוריסט אריה נבון. פרק 11 מוקדש כולו ליחסיו של העיתון עם הצנזורה ובוחן בפרוטרוט את מערכת היחסים הסוערת בין עיתון ההסתדרות לצנזורה הבריטית, ובמהלך 1948 עם המנגנון המתגבש של הצנזורה הישראלית. פרק

ואף המחבר עצמו מעלים זיכרונות שבהם מופיע עיתון **דבר** כחלק בלתי נפרד מגוף ילדותם.

ספרו של נאור הוא בהיר ומקיף. הוא נראה לעתים כסקיצה, כסיכום מהיר, אבל סיכום זה מקיף הן את התפתחות העיתון עצמו, מסרטט פרופיל של עובדיו, מנתח את מבנה מדוריו ואת התמות המרכזיות שבהם עסקו, לצד ניתוח התפתחות המערכת הכלכלית, הדפוס וההפצה, יחסיו עם מנגנון הממשל הבריטי, התמודדותו עם הצנזורה, ויחסיו עם עיתונות יריבה במרחב התקשורתי הארץ-ישראלי במשך 25 שנות קיומו הראשונות. זהו מפעל ראשוני חשוב היכול לשמש בסיס מוצק להמשך מחקר פורה על התפתחות עיתונה החשוב ביותר של תנועת העבודה בארץ.

עוזי אלידע

הערות

- 1 ע' אלידע, "עיתונות צהובה מול עיתונות הגונה: הדין על דמות העיתונות העברית בשנות ה-20", **קשר**, 26 (1999), עמ' 37-48.
- 2 הנ"ל, "דבר 1935: העיתון הנפוץ במדינה", הרצאה בכנס לזכר חנה זמר, שהתקיים ביוני 2008 במוזאון ההגנה בתל-אביב.

לא בחלל הריק

נורית גוברין, **קריאת הדורות: ספרות עברית במעגליה**, גוונים ובית הספר למדעי היהדות באוניברסיטת תל-אביב, 2015, כרך ה: 543 עמ', כרך ו: 451 עמ'.

לסדרת הספרים **קריאת הדורות: ספרות עברית במעגליה** של נורית גוברין הצטרפו כעת שני כרכים, שהם החמישי והשישי במניין, וכרך נוסף עוד צפוי להופיע. מפעל זה מכנס מבחר של 277 ממאמריה שנכתבו במשך חמישה עשורים של פעילות מחקרית ענפה. נורית גוברין, פרופסור (אמריטה) בחוג לספרות באוניברסיטת תל-אביב, היא מחשובי החוקרים של הספרות העברית. היא פרסמה 19 ספרי מחקר, ערכה 15 ספרים וזכתה בפרסים שונים, ובהם פרס ביאליק (1998), אות יקיר תל-אביב (2010) ופרס עיריית רמת-גן למפעל חיים (2010). הכרכים החמישי והשישי של **קריאת הדורות** כוללים שמונים מאמרים, מסות וסקירות שנכתבו משנת 2008 ואילך. חלקם פורסמו בבמות שונות וחלקם רואים אור כעת לראשונה. המאמרים בכרכים אלה נחלקים לשבעה שערים, המייצגים מגוון של תחומי מחקר בספרות העברית ומסביבה: לא בחלל הריק (מאמרים עקרוניים על קריאת ספרות בהקשריה); בין ספרות למקרא; סופרי מופת; סופרי דורות בארץ; מקום בספרות; עיתונאים וכתבי עת; ביקורת.

תפיסת היסוד של נורית גוברין, כפי שהיא מנסחת אותה במסת הפתיחה המובאת בפתח הכרך החמישי, היא ראיית הספרות העברית כרב מערכת, כיצר שמורכב מעצמים תמירים ומשיחים נמוכים, כאשר במסגרת מערכת אקולוגית זו יש לכל פרט ייעוד. מכלול הפרטים ויחסי הגומלין שביניהם מכוננים איזון במערכת כולה. לפי תפיסה זו אין להקדיש תשומת לב לקנון הספרותי בלבד, כי אם גם ליוצרים ולנושאים שנדחקו לשולי עולם הספרות. גוברין טוענת שמרבית הסופרים העבריים משתייכים למשפחה המפוארת של הסופרים הנשכחים. היא

ב-1964 קיבל יהודה גוטהולף, איש האגף השמאלי של מפא"י, את תפקיד העורך הראשי. הוא שימש עורך עד 1970 ובמהלך תקופה זו ניכר משבר חמור בעיתונות המפלגתית בארץ (סגירת **חרות** ו**הבוקר**, צירוף **למרחב לדבר** והפיכת **קול העם** מיומון לשבועון). גוטהולף סבר שעיתונו צריך להמשיך להדגיש את הצד האידיאלי, לשמש כמורה וכמטיף, ולא להיכנע לגחמות כלכלת השוק. אבל הדגש על מאמרים פובליציסטיים ופרשניים, מול מגמת הפיכת העיתון לאמצעי לבידור המוני שיוצגה בעיתוני הצהריים, החריף את מצבו של **דבר**. קהל הקוראים, שמרכיב ילידי הארץ בתוכו גדל והלך, מאס במאמרים אידאולוגיים משמימים וחיפש ריגושים, סקנדלים וסקופים.

בתגובה על מגמה זו מונתה ב-1970 חנה זמר, שנמנתה עם הדור השלישי בעיתון, לעורכת ראשית. חנה זמר התכוונה להפוך את **דבר** מעיתון פועלים לעיתון כללי שמטרתו אינה להסביר לציבור את עמדות ההנהגה, אלא להפך, לבטא את עמדות הציבור, את מצוקותיו וביקורתו באוזני ההנהגה. לפיכך צריך היה **דבר** להפוך לעיתון בעל מידע ביקורתי תוסס ומחדש, הכתוב בשפה עכשווית ומעוצב בגרפיקה שובת לב. ואכן, מיד לאחר כניסתה לתפקיד היא ביצעה כמה שינויים גרפיים בעיתון (בהנהגת אריק קרמן ודני קרמן), כמו שינוי הלוגו והוספת שני פסי רוחב אדומים. היא ביצעה ריענון במערכת וגייסה כוחות חדשים כמו נחום ברנע, אמיר אורן, חיים באר, ניבה לניר וגדעון קוץ, ולצדם אנשי רוח כמו חיים גורי, עמוס עוז וס. יזהר. גם **דבר השבוע** בעריכת אוהד זמורה חידש פניו ולצדו הופיע בעיתון מוסף סאטירי ונשכני בשם "דבר אחר", שם כיכבו יאיר גרבוז, שלמה ניצן, דני קרמן ואחרים. חנה זמר ערכה את **דבר** במשך עשרים שנה, עד 1990. בתקופה זו הפך **דבר** מעיתון השלטון לעיתון אופוזיציה לאחר עליית הליכוד, עובדה שהשפיעה על מעמדו ועל משאביו הכספיים. למרות ניסיונות הארגון מחדש של חנה זמר, המשיך העיתון לשקוע. מספר הקוראים המשיך לרדת, קוראיו הוותיקים הזדקנו וקוראים חדשים לא הצטרפו. לכך יש להוסיף את ניהולו הכושל של העיתון שדרדר את מצבו עוד יותר. אם ב-1970, לאחר צירוף עיתון אחדות העבודה **למרחב לדבר**, עמד מספר מנויי העיתון על כ-40,000 קוראים, הרי שעשרים שנה מאוחר יותר, בתחילת שנות התשעים, התדרדר מספר מנויו ל-18,000. ב-1990 פרשה חנה זמר ואת מקומה תפסו צמד עורכים, יורם פרי הצעיר ודניאל בלוח הוותיק. אולם הם לא הצליחו למנוע את המשך התדרדרותו של העיתון אף על פי שערכו בעיתון שינויים גרפיים ותוכניים נרחבים. הכלכלן אפרים ריינר שבדק את מצב העיתון ב-1995, צייר תמונה של תאגיד נטוש, עיתון שבעליו חדלו להתעניין בו ומנהליו שמרו ממנו מרחק. אמנם גובר ההסתדרות המשיך לשלם את חובותיו, אולם מנע רפורמות מרחיקות לכת בעיתון. יחסו העוין של חיים רמון, מזכיר ההסתדרות החדש, החיש את סופו של העיתון.

ניסיון אחרון להצלת העיתון נעשה ביוני 1995 עם מינויו של רון בן-ישי לעורך ראשי. שבעים שנה לאחר ייסודו שונה שם העיתון שונה **מדבר לדבר ראשון**. הניסיון לגייס בעלי הון לעזרת העיתון נכשל, וב-21 במאי 1996, כמעט 71 שנה לאחר לידתו, ירד המסך על **דבר**. פרק 15 מסיים את הספר. וכיוון ש**דבר** הפך לנוסטלגיה, הוא מצרף לספר נספח בשם "ילד עם דבר" בו הוא פונה למספר דמויות מרכזיות בעולם הרוח הישראלי כדי שיספרו כיצד נחקק העיתון **דבר** בזיכרונם כילדים. חיים גורי ואהרון מגד, נעמי שמר ואהוביה מלכין,

היא גם מקדישה פרק נרחב לדמותו של בן-ציון כץ (1875-1958), שהיה עיתונאי, עורך, היסטוריון ודיפלומט. הוא היה עד ושותף פעיל לכמה מהאירועים המכוננים בתולדות עם ישראל, כדוגמת משפט בייליס (1913), משפט רצה ארלוזורוב (1933) ופרשת "אלטלנה" (יוני 1948). כעיתונאי פורץ דרך הוא הניח יסודות לעבודה העיתונאית כפי שהיא מוכרת לנו כיום. בעזרת כישורו ולוחמנותו הצליח להביא לפרסומם של חומרים רגישים ואף חשאיים בתנאים בלתי אפשריים כמעט, ופרסם כמה מה"סקופים" החשובים בתקופתו. פרשה מעניינת נוגעת לפרסום הפואמה "בעיר ההרבה" של ח"נ ביאליק בעיתונו הזמן לאחר הפוגרום בקישינב (פסח תרס"ג, 1903). פרסום זה נערך תוך תשלום "מס" לצנזור – שינוי שם היצירה ל"משא נמירוב" והשמטת מספר שורות מן היצירה.

מאמר נוסף עוסק בכתיבי העת הראשונים שנדפסו בתל-אביב והוא פרק חשוב בחקר העיתונות הארץ-ישראלית. גוברין מתארת את מעבר ההגמוניה העיתונאית מירושלים לתל-אביב תוך התמקדות בשלושת כתיבי העת התל-אביביים הראשונים: **מכתבים מארץ ישראל (מכתבים מבית הלוי)** (1893-1897), **העומר** (תרס"ז/1907, תרס"ט/1908-9), שהוא אחת הדוגמאות המובהקות לכתב עת "עברי-לאומי-חילוני-תרבותי שסלל את הדרך לבאים אחריו" (עמ' 166); ו**הפועל הצעיר** (1907-1970), שהיה כתב עת "תל-אביבי, ולמעשה, ארץ-ישראלי כללי, לא פחות ואולי יותר משהיה כתב עת מפלגתי" (עמ' 172).

המאמר "תקלה ותיקונה: מאזנים", שנה ראשונה נכתב במלאת שמונים שנה להופעת **מאזנים** ומתמקד במניפסט של החוברת הראשונה של כתב עת זה (15.3.1929). **מאזנים** נולד כתוצאה מהמאבק שהתנהל בין "הצעירים" ל"ותיקים" באגודת הסופרים בשלהי שנות העשרים של המאה העשרים. במשך כל דרכה המחקרית שמה גוברין דגש על חקר המניפסטים, וב-1984 אף פרסמה את הקובץ **מאניפסטים ספרותיים**, בו כינסה מניפסטים של עיתונים וכתבי עת עבריים מן השנים 1821-1981. המניפסטים, אותן מסות או רשימות המופיעות לרוב בפתח הגיליון הראשון של העיתון, מציגים את ה"אני מאמין" של העורך או של המערכת. העיון במניפסט של **מאזנים** חושף את זרמי המעמקים שרחשו והניעו את הרפובליקה הספרותית הארץ-ישראלית באותן שנים.

המאמר "ואלה שמות: על שמות כתיבי העת העבריים" עוסק בשמותיהם של עיתונים וכתבי עת עבריים ב-150 השנים האחרונות, למן הופעת השבועון העברי הראשון, **המגיד** (1856), שבו מזוהה ראשיתה של העיתונות העברית הסדירה. המאמר מראה כי מדובר במסורת בעלת רציפות והמשכיות ומזגים את המגמות המרכזיות בשמות העיתונים העבריים: שמות תנ"כיים (כדוגמת **בצרון**, **גזית**, **הצופה**), שמות מחודשים, לועזיים ומתריסים (**פסיפס**, **הוי!**), שמות ההולכים בגדולות (**האמת**, **המגיד**, **הספרות**), שמות צנועים (**בדרך**, **גליונות**, **דבר**) ועוד ועוד.

חלק מהמאמרים עוסקים בהיבטים אקטואליים של העיתונות, באספקלריה של תולדותיה. כאלה הם המאמרים "ראשיתם, פריחתם ומאבקם של המדורים לספרות בעיתונות היומית על הישרדותם", "שירה בירה: היחס לשירה בכתיבי העת העבריים" ו"הקטר והקרן: שבילי מודיעין". המאמר "העיתונות העברית כהרפתקה: פרקים בהיסטוריה ומסקנות אקטואליות" מתאר את תמונת המצב העכשווית של תחום

מצהירה על מחויבותה להם ועל שליחותה וקוראת להתגייסותם של כל המעורבים בעניין, ובעיקר של החוקרים והממסד האקדמי. גוברין לא רק נאה דורשת, אלא גם נאה מקיימת. היא מייחדת פרקים ולעתים אף מאמרים מקיפים לדמויות כאלה, דוגמת ש' בן-ציון, יהושע חנא רבניצקי, יהודה בורלא ורבים נוספים; די להציץ במפתח האישים כדי להיווכח בשפע הסופרים הנזכרים – חלקם גדולי הספרות העברית בכל הדורות, אך רבים מהם סופרים שזכרם ירד לתהום הנשייה.

הקו המנחה במאמרי **קריאת הדורות** עולה מכותרת המשנה: "ספרות עברית במעגליה". גוברין מעלה כאן לדיון את אחת מסוגיות היסוד של תחום הספרות, המעסיקות את קהל הקוראים והחוקרים גם יחד, והיא סוגיית הרלוונטיות של המציאות החוץ-ספרותית להבנת היצירה, או במילים אחרות: כאשר אנו מעיינים ביצירה ספרותית, האם עלינו לשאול למה התכוון המשורר? תשובתה העקרונית חיובית: יש לתת משקל – באופן מדוד ואחראי כמובן – לחומרים חוץ-ספרותיים רלוונטיים, אשר עשויים להעמיק את הקשב ביצירה. רוח זו שורה על כל מאמרי הקובץ, אם במפורש ואם בעקיפין. היא באה לידי ביטוי גם במתודולוגיה השיטתית של איתור חומרים ראשוניים, כגון התכתביות, ידיעות עיתונאיות, זיכרונות, ראינות ועוד. גוברין ניגשת אל חומרים אלה כאל חלקי תצורה, ובחיבור המושכל שביניהם, המבוסס על הידע הרב שלה ועל בקיאותה במכמני הספרות העברית, היא מצליחה להחיות פרשות דרמטיות ופרקים נשכחים.

הפיסתה את הספרות כרב מערכת מסבירה גם את עיסוקה הנרחב בתחומים המשיקים לתחום הספרות: היסטוריה, לשון, מקרא, עיתונות, תאטרון ועוד. למן תחילת דרכה כחוקרת ועד היום תופס חקר העיתונות העברית מעמד מרכזי. במאמר "הקטר והקרן: שבילי מודיעין" היא עומדת על הקשר שבין הספרות ובין העיתונות: "תולדות הספרות העברית הן תולדות כתיבי העת הספרותיים שלה. מהלכה של הספרות נקבע מכתב עת אחד לחברו. כתיבי העת העבריים היו תמיד הזירה המרכזית שבתוכה התחוללו המאבקים הלאומיים, החברתיים והתרבותיים החשובים לשינוי פני המציאות היהודית בדורות האחרונים, בגולה, בארץ ישראל ובמדינת ישראל" (עמ' 215, ההדגשה במקור). זאת ועוד, סופרים רבים עסקו, לצד כתיבתם הספרותית, גם בעריכה ספרותית ועיתונאית. בהקשר זה מאזכרת גוברין מספר פעמים את אביה, הסופר והעורך ישראל כהן ז"ל, שערך את **הפועל הצעיר** בין השנים 1948-1970, עובדה שהשפיעה על עיסוקה בחקר העיתונות.

מאמריה על העיתונות העברית המכונסים בשער "עיתונאים וכתבי עת" בכרך ו חושפים כמה פרשות מרתקות בתולדות הספרות והעיתונות העברית. כך, למשל, המאמר "המעורר: חבורה של בודדים" מציג את הופעת **המעורר** בעריכתו של י"ח ברנר בלונדון – אחד מהפרקים החשובים בתולדות הספרות העברית – באור שונה לגמרי מהאופן שבו הוא נתפס בזיכרון הקולקטיבי. בעוד **המעורר** נתפס כמפעל מיתולוגי, ככתב עת שהטביע את חותמו בדורו ולדורות, הרי שבזמן אמת, בייחוד בעיניו של העורך, הייתה כרוכה הפרשה כולה בתחושת כישלון צורבת. גוברין כותבת שברנר היה "גם העורך, גם הסופר המשתתף, גם הסדר, גם הכורך, ובעיקר גם מי שנשא על גבו, בפועל ממש, בשק, את חוברות **המעורר**, בדרך לדואר, לשלוח אותן לחותמים ברחבי העולם". בהתאם לכך הוא נחשב לסופר בה"א הידיעה, "כמי שנושא על גבו, פשוטו כמשמעו, את מעמסת הספרות העברית בפרט, ולמעשה את האחריות לגורלו של עם ישראל בכלל" (עמ' 154).

הלשון העברית, ובתחום הספרות היפה: שירים, סיפורים, פיוטים, ביוגרפיות וסאטירה.

כמו בכרכים הקודמים, גם כאן המפתחות מאפשרים לחוקרים ולמתעניינים לעקוב על פי החלוקה לנושאים אחרי היבטים חשובים של היצירה המחקרית והספרותית העברית באותה תקופה, ובמיוחד אחרי התפתחות יצירתן ופעילותן של דמויות מפתח בתחום המחקר והספרות העברית כמו יהושע השל שור, יצחק ארטור, מאיר הלוי לטריס, א"ב גוטלובר, אייזק הירש ווייס ואהרן ילינק. החומר שנדפס בכתבי העת מייצג את מכלול נושאי המחקר והסוגות הספרותיות של המשכילים העבריים באמצע המאה התשע-עשרה.

מבחינה מתודולוגית המפתחות הוכנו במתכונת המפתחות שבכרכים הקודמים, כדי לשמור על ההמשכיות המחקרית, אף שהתפתחויות במחשוב אפשרו את שכלולם. מצוינים בהם כל הפריטים שנכללו בשני כתבי העת. המפתחות מסודרים לפי שמות המחברים ולפי נושאים, ברישום אלפביתי אחד. גם הערכים המופיעים תחת כל נושא מסודרים לפי כותרים בסדר אלפביתי פנימי. המפתחות מאפשרים לעיין בנוחות ובאופן מקיף בנושאים המרכזיים שבהם עסקו עורכי כתבי העת. סידור הנושאים ומיונם מקל על הבנת מהותו, כמותו ואיכותו של החומר על פי נושאים, עניינים, סופרים, סוגות ועוד. רשימת הנושאים מעידה הן על היקף התעניינותם של הסופרים והחוקרים בלימודי היהדות השונים ועל זיקתם לקידום ההשכלה, הן על מגמות העריכה של העורכים השונים. המפתחות שמעמיד לרשותנו פרופ' פלאי הם כלי עזר חשובים לחוקר המאפשרים גישה ישירה וממוינת לכל המאמרים והחומר הספרותי, ובכך שופכים אור על משמעותם וחשיבותם לשלבים השונים בהתפתחותן של ההשכלה ושל העיתונות העברית. בעיולים רשום כל החומר שנכלל בכתבי העת על פי עותק עבודה משוחזר ומעודכן שצולם מן העותקים שנשמרו בספריות אוניברסיטאיות ובספריות מחקר בעולם.

בראש החלק המוקדש לכל כתב עת מביא פלאי מונוגרפיה מקיפה הבוחנת את חלקו בהשכלה העברית ואת תרומתו ספרותית והמחקרית להשכלה וללימודי היהדות. כן הוא דן במונוגרפיות באופן מקיף בכתב העת עצמו: הרקע להוצאתו לאור, אסטרטגיות ובעיות העריכה, משתתפיו, הנושאים שנכללו בו והאידיאולוגיה המשכלית שבאה בו לידי ביטוי, כמו גם הקשר שלו לכתבי העת הקודמים של ההשכלה העברית. השימוש במפתחות מאפשר תובנות לגבי תרומתם של כתבי העת והכותבים בהם לספרות ההשכלה, המחשבה היהודית ומדעי היהדות, ולכתביה העיתונאית בעברית. תובנות אלה מאפשרות, בין היתר, ראייה חדשה של הספרות העברית שנוצרה במחצית המאה התשע-עשרה ומצביעות על השינוי שחל בהשכלה העברית בכיוון מגמת המחקר וההגות על מגמותיהם השונות בכתבי העת שלפנינו.

כתב העת החלוצי ועורכו יהושע השל שור זוכים בספרו של פלאי לטיפול מועדף בגלל משך הופעתו ובגלל המגמה הרדיקלית של העורך והמשתתפים האחרים (שמשאירים אותו, בסופו של דבר, במערכה) בנושא התיקונים בדת. יש בכך עניין מיוחד לחוקרי ההשכלה, אך גם לחוקרי העיתונות. כתב העת הספרותי הראשון של ההשכלה שהצהיר בכותרת המשנה, שהיא אינדיקטור לתוכן העיתון, כי פניו ל"מלחמת הדת" ולא להפצת רעיונות או מתן שירות לציבור העברי. זאת לעומת בכורים, שהיה שמרני בגישתו המשכלית ולפי פלאי השתדל להמשיך את בכורי העתים שלו הקדיש המחבר את אחד מכרכיו הקודמים. עם זאת, שני כתבי העת משקפים, כל אחד בדרכו,

חקר העיתונות. הוא נכתב לרגל הופעת הספר חדשות וקורות הימים לגדעון קוץ (2013), ומתאר את החידושים שמציע מחקר זה. עבור קהל המתעניינים בספרות העברית, כרכים אלה מציעים התעמקות בכמה מהפרשות המכוננות בתולדותיה ובסוגיות היסוד שלה. מכלול הכרכים של קריאת הדורות הוא מסד מחקר רב חשיבות לחוקרי הספרות והעיתונות העברית, בבחינת הפוך בה והפוך בה זכולא בה. החוקרים ימשיכו לחזור ולעיין בכרכים הללו שוב ושוב, וימצאו בהם מקור בלתי נדלה של ידע ויסודות למחקר.

רחל סטפק

"מחברות נדפסות מכתבידו ולא כסף"

משה פלאי, **כתבי העת של ההשכלה במחצית המאה הי"ט. החלוצי: מלחמת הדת והתושיה, בכורים: חכמת ישראל**. ירושלים: מאגנס, 2015, 475 עמ' (כולל: מפתח החלוצי, מפתח בכורים, נספחים, מפתח האישים והעניינים), תקציר אנגלי, 16 עמ'.

הספר שלפנינו הוא הכרך החמישי במפעלו המונומנטלי של אחד מבכירי חוקרי ספרות ההשכלה העברית, שקובע באופן נחרץ את מקומו ההיסטורי של מפעל זה בחקר העיתונות העברית לדורותיה. המונוגרפיות ולצדן המפתחות המוערים של כתבי העת הספרותיים של ההשכלה העברית, החלו לראות אור ב־2001 עם הופעת **שער להשכלה: מפתח מועד להמאסף, כתב העת העברי הראשון (תקמ"ד-תקע"א)**, ונמשכו בכרכים שהוקדשו לכתבי העת בכורי העתים (1820-1831), **כרם חמד (1833-1856)** ולעוד שמונה כתבי עת שיצאו בשנים 1820-1845.

שני כתבי העת שבהם עוסק הספר הנוכחי יצאו לאור בשנות החמישים והשישים של המאה התשע-עשרה, ושניהם ייחודיים לעומת הקודמים ונבדלים זה מזה. **החלוצי**, שהופיע בשלושה-עשר כרכים בשנים 1852-1889 בעריכתו של יהושע השל שור (יה"ש), ייצג את ההשכלה הרדיקלית בגליציה בדרישות התיקונים בדת וביחסה אל היהדות האורתודוקסית. השתתפו בו, פרט לעורך, סופרים כמו יצחק ארטור, אברהם קרוכמאל (אב"ן), מרדכי דובש, הירש מנדל פינליש (של"ש), יצחק שמואל ריג'ו (יש"ר) או משה שטיינשניידר לצד אביה השני במחלוקת של היהדות הרפורמית, הרב אברהם גייגר. נושאי המאמרים התמקדו בתחומי עניין אלה: מחקרים בתלמוד, במשנה ובמקרא, התפתחות ההלכה, עיקרי היהדות, מאמרים פובליציסטיים בגנות הרבנים החרדים, השפעת הדת הפרסית ותרבותה על הספרות התלמודית ושל השפה היוונית על ספרות חז"ל. לעומתו ייצג **בכורים**, שהופיע בשני כרכים בלבד בשנים 1864-1865, את סופרי ההשכלה המתונים. פלאי מנה 26 סופרים שהשתתפו בו ופעלו בתחומי הספרות היפה וחכמת ישראל, אך גם בעיתונות העברית, ובהם המשורר א"ב גוטלובר (שהיה גם עורך **הבוקר אור**), מאיר הלוי לטריס (עורך **הצפירה** של ז'ולקוויא), דוד גורדון (עורך **המגיד**), יעקב רייפמאן, זלמן שטרן, המלומדים אייזיק הירש וייס ואהרן ילינק ואחרים. התפרסמו בו מאמרים בנושאי מנהגים ותפילות, היסטוריה יהודית, חינוך יהודי,

באותו גיליון. בסוף הגיליון נוספו הערות העורך ותיקוני שגיאות. לפעמים הודיע העורך על מאמרים שנדחו לגיליון הבא. מעקב זה הוא רק דוגמה אחת לתועלת שבמפתחות העשירים שפיתח פרופ' פלאי. בלעדיהם יתקשה החוקר לבצע בדיקה רב תחומית של הנושאים במחקר ויאלץ להתרכז, מטעמי מאמץ וחוסר זמן, במספר היבטים מוגבל. כך מאפשר לנו הנדבך הנוסף במפעל החינוכי הזה לתקוף חומרים שכבר נחקרו מזוויות חדשות, למשל מנקודת המבט של חוקר התקשורת. וכמו בכל שדרוג טכנולוגי (ואינטלקטואלי), פרופ' פלאי כבר הצליח במבחן המרכזי: קשה לנו לתאר – ולהיזכר – מה היה מצב המחקר בלי הכלים והתובנות שהוא העמיד לרשותנו. **גדעון קוז**

הצצה ל"חדרי ההלבשה"

אורי רוזן, העורך העירום: איך תורת המשחקים קובעת על מה כולם ידברו מחר, אור יהודה, דביר, 2015, 400 עמ'.

מעטים הם הספרים שאפשר להגדירם כמתאימים לארבעה קהלי יעד שונים זה מזה: צרכני תקשורת, העובדים בתעשיית התקשורת, חוקרי תקשורת ותלמידי תקשורת. **העורך העירום**, ספרו של אורי רוזן, הוא דוגמה לספר מהסוג הזה.

כותרת המשנה של הספר מכריזה כי הוא מבקש להסביר "איך תורת המשחקים קובעת על מה כולם ידברו מחר". במילים פשוטות, הספר מבקש להציע, ולו לכאורה, מפתחות קסם לקופסה הסודית שבה גנוזים הסודות של כיצד ומדוע מייצרים אמצעי התקשורת את החדשות שהם "מאכילים" אותנו מדי יום בטלוויזיה, בעיתונות המודפסת, ברדיו ובאינטרנט, וכיצד מתקבלות בחדרי החדרים של העשייה התקשורתית ההחלטות שתוצאתן היא לא רק מה ידברו מחר, אלא גם על מה ידברו מחר.

למעשה, זהו ניסיון לבחון מנקודת מבט חדשה וייחודית את אחד הנושאים הבולטים המעסיקים את חוקרי התקשורת זה יותר מחצי מאה: כיצד פועל תהליך הבררה (סלקציה) באמצעי התקשורת? כבר בשנת 1950 פרסם חוקר התקשורת האמריקני דייוויד וייט את מחקרו פורץ הדרך על תהליך הבררה של החדשות בעיתונות המודפסת, ואף טבע את המונח "שוער" (gatekeeper) כדי להגדיר את תפקידו של העורך המסנן את המידע המגיע לשולחנו כדי לברור את הידיעות שיתפרסמו מעל דפי העיתון.¹ כעשור ומחצה לאחר מכן פרסמו שני חוקרים סקנדינביים, ג'ון גלטונג ומרי רוגה, את מחקרם הקלאסי על חדשות החוץ, שבו זיהו תריסר גורמים המשפיעים על הפיכת אירוע לחדשה עיתונאית.² בשנים שלאחר מכן נעשו ניסיונות שונים לזהות ולהגדיר גורמים המשפיעים על תהליכי העבודה והסלקציה של החדשות באמצעי התקשורת, תוך בחינת היבטים תפקודיים-מקצועיים,³ חברתיים⁴ ואף כלכליים.⁵

עתה מציע לנו אורי רוזן לבחון את העבודה העיתונאית ואת תהליכי הסלקציה כחלק ממנה לא במשקפי המחקר המוכרים, אלא במשקפיים מסוג חדש שמקורם בתורת המשחקים. רוזן מביא עמו לא רק ידע אקדמי מתחום לימודי מדע המדינה (תואר ראשון) או תקשורת פוליטית (תואר שני), אלא בעיקר ניסיון מקצועי עשיר בתקשורת

את המציאות היהודית בשנות הופעתם. המונוגרפיה שהקדיש פלאי ל**החלוץ** מסכמת בפירוט את הנושאים ואת עיקרי הדעות שהובעו ב-13 כרכיו. אך מפת הייחוד והחשיבות שמוצא המחבר בכתב העת ובעורכו, הוא זוכה, אחרי המונוגרפיה בת 154 העמודים, לפרקים נוספים על נסיבות הופעתו, על כתיבתו המחקרית והפובליציסטית ועל יצירותיו הסאטיריות של העורך יה"ש, על סגנונו, על התפתחות דעותיו וכתבתו, ועל דרכי העריכה והטכניקה העיתונאית בצד הערכות שהשמיעו אחרים עליו.

במאמר המערכת המפורסם (והיחיד) של יצחק ארטור, "תולדות החלוץ", בחוברת הראשונה של **החלוץ**, הוא מציג תמונה חדה ואכזרית של פיגורה של העיתונות העברית, ודורש לשפר את העיתונות העברית כדי לנסות להגיע לרמתה של העיתונות הכללית. יזמי העיתונות העברית בשבעים השנים שקדמו להופעת כתב העת הפסידו את השקעתם. העיתונים לא החזיקו מעמד זמן רב, תפוצתם הייתה זלה והם לא זכו במעמד המכובד של העיתונים האירופיים שגדלו והתבססו ואפילו שילמו, שומו שמים, שכר סופרים לכותביהם. "מאות אלפי כסף יקחו מחיר כתב היד", הוא אומר בדיאלוג הסאטירי שהוא מנהל בחלומו עם "אשת שיבה" העבריה, בעוד ששכרו של הסופר העברי הוא "מחברות נדפסות מכתב יד ולא כסף". יצחק ארטור נפטר לפני הופעת הגיליון הראשון, ויה"ש השלים את מאמרו ברוחו. אם במישור הכספי לא הצליח, כנראה, יה"ש להגשים את חלומו של ארטור, הוא השתדל ליישם בצד המודרניזציה בחקר היהדות גם מודרניזציה בכתב העת העברי ולקרבו למתכונת כתבי העת הספרותיים באירופה. מן הגיליון הראשון הקפיד על תוכן עניינים מורחב שאפשר לקוראו לבחור במאמרים המעניינים אותם, לפחות לצורך סדר הקריאה, לנוכח צורת הקריאה הלימודית שהייתה מקובלת אז אצל הקורא העברי: קריאה ברצף מן ההתחלה ועד הסוף. הוא כתב, בכל זאת, את מספר המאמרים הגדול ביותר (כשליש בגיליון הראשון, בהמשך הגיע עד למעלה ממחצית החוברת והחל מחוברת זו הוא כתב את כל החוברת לבדו), ועם זאת לא הצליח לחלץ את העיתון העברי ממצבו כ"עיתון של איש אחד" ואפילו להחזיר אותו מבחינה זו לנקודת ההתחלה...

בחינת חלוקת החומר מן הגיליון הראשון ובגיליונות הבאים משמשת לאיתור שינויים אפשריים באסטרטגיית העריכה לקידום מגמותיו, אך גם לאבחון מצבו המטריאלי. בגיליון הראשון חמישה מאמרים עסקו במשנה ובתלמוד, ארבעה מאמרים בפרשנות המקרא. כן היו בו מאמר ביקורת אחד, מאמר חינוכי, מאמר היסטורי, שירים וסאטירה אחת, וכבר כאן: מאמר פובליציסטי נגד הרבנים – נושא שיתפוס בהדרגה חלק הולך וגדל בכתב העת. פלאי מגדיר את יה"ש כ"עורך מעורב" (עמ' 195) שהוסיף הערות למאמרים שהתפרסמו, טכניקה שנקט, למשל, אלכסנדר הלוי צדברובים בהמליץ, בניגוד לעורכים עבריים אחרים שנמנעו מלהפגין את "רשות היחיד" שלהם. לעומת זאת, לא היה בכתב העת מאמר עורך או מערכת (פרט למאמרו הפותח של ארטור), משום שכפי שמציין פלאי (עמ' 196), כל מאמריו היו למעשה מאמרי דעות של העורך נוסף על הערות על מטרת **החלוץ** וייעודו. תהליך ההפקה, אילוץ הדפוס ובידודו ההולכת וגוברת של יה"ש בעבודת המערכת, כמו גם, יש להניח, דחיות במועד הופעת כתב העת, גרמו לכך שהמאמרים נשלחו לדפוס לפי סדר עריכתם ולא בבת אחת, כך שהסופרים היו יכולים, לפעמים, להעיר ולהוסיף בסוף החוברת על מאמריהם שהובאו בתחילתה. לפעמים מאמרים הובאו בכמה חלקים

מישהו בערוץ 10 להתחכם ולהרוויח כמה שברירי נקודות רייטינג באמצעות הקדמה של המהדורה בשתי דקות". התוצאה המידית: הערוצים המתחרים מיהרו לחקות את השינוי, "ורוב הצופים שפותחים את הטלוויזיה בדיוק בשמונה מפספסים את כותרות המהדורה" (עמ' 66). שתי הדוגמאות הללו הן רק "דוגמיות" לשפע הסיפורים על יריבויות, תחרויות, משחקי אגו, יצרים, תככים וגם שיתופי פעולה בעולם התקשורת, כשהם ארוגים בתוך מסגרות קונצפטואליות, או כמו-קונצפטואליות, של תורת המשחקים. הסיפורים הללו מובאים לא רק משדה המשחק הישראלי, אלא כוללים גם דוגמאות רבות מארצות הברית ומבריטניה.

אבל העורך העירום הוא במידה רבה גם כתב הגנה על עיתונאים. הביקורת על העיתונאים, טוען רוזן, דומה במידה רבה לטענות "שכלבי האמסטף והבולדוג האומללים שמשושים זה בזה בקרבות כלבים לא חוקיים מפגינים תוקפנות לא מוצדקת ויש להעניש אותם" (עמ' 23). במילים פשוטות: העיתונאים מתנהגים כמו "כלבים" אימתניים לא בגלל טבעם ואופיים, אלא משום שהם נדחקו לתוך זירת קרבות שכללי המשחק בה קשוחים וברורים: כל דאליים – כלב. או כלשונו של רוזן: "מעטים הם התחומים העסקיים שבהם התחרות חריפה ואמוציונלית כל כך, שבהם התגמול או העונש על החלטה מוצלחת או שגויה מתקבלים מהר כל כך, ושהם מהירים ומחזוריים כל כך עד שניצחון או הפסד ביום נתון כלשהו כאילו לא התקיימו כלל בקרב של היום הבא" (עמ' 73).

* * *

רוזן קרא לספרו בשם העורך העירום. למעשה, הוא מכניס אותנו ל"חדר ההלבשה", קרי לחדרי העריכה וקבלת ההחלטות באמצעי תקשורת ההמונים, והמצלמה שהוא מציב שם חושפת תמונות מרתקות של מי שניצב עירום ומתלבט מה ללבוש. לענייננו: איך להתנהג וכיצד לפעול בזירה העיתונאית-תקשורתית.

הדוגמאות הרלוונטיות והצבעוניות, שיש ניסיון לעגןן או לפחות לקשור אותן לתורת המשחקים, עשויות ללמד את צרכני התקשורת כי ההחלטות העריכתיות המתקבלות באמצעי התקשורת אינן, כפי שרבים נוטים לחשוב ולהאמין, תולדה של תפיסה קונספירטיבית או של שליטת "מאפיה שמאלנית", אלא בעיקר פועל יוצא של תחרות מקצועית וכלכלית ומאבקי יוקרה הן בין עיתונאים הן בין אמצעי התקשורת. מבחינתם של אנשי התקשורת, ובמיוחד של כתבי השטח המתרוצצים ומתאמצים להביא בכל יום סיפורים בלעדיים – וכמעט תמיד קובלים על כך שסיפוריהם אינם זוכים בבולטות ראויה לדעתם ולעתים אף נזרקים לפח – מציע הספר הזדמנות להיכנס למוחם של העורכים ולהבין את שיקולי הבררה והעריכה. מבחינתם של חוקרי תקשורת – שלא כולם ביקרו בחדרי חדשות או עקבו מקרוב אחרי תהליכי העבודה בהם – הספר הוא מעין סקירה של תצפית משתפת, אנתרופולוגית למחצה, על תהליכים סוציו-מקצועיים. לספר הזה יש גם קהל יעד רביעי: סטודנטים, ובמיוחד תלמידי תקשורת שביניהם, שמבחינתם הספר הוא קריאת השלמה ראויה ורצויה לביבליוגרפיה האקדמית הרגילה.

הערות

1 D.M. White (1950). "The Gatekeeper: A Case Study in the Selection of News", *Journalism Quarterly*, 27, pp. 383–390

ההמונים המקוונת (הוא כיום המנהל והעורך הראשי של אתר Mako), המשודרת (הוא היה מנהל זמני של חדשות ערוץ 10) והמודפסת (הוא היה ראש מערכת החדשות של היומון מעריב).

בביקורת על הספר שפורסמה מיד עם הופעתו נטען כי הספר רווי ב"שימוש העמום והלא מדויק במושגים ותוצאות מתורת המשחקים", תוך הדגשה כי "אין שום ערך בשימוש בתורת המשחקים כאשר הוא נעשה 'על בערך'". אפשר שיש בסיס לטענות הללו, ולו למקצתן, אך העורך העירום איננו מתיימר – וזאת מעלתו הגדולה – להיות מדריך מתודולוגי לחקר תהליכי העבודה בתקשורת תוך שימוש בכלי מחקר מתחום תורת המשחקים. אדרבה, ההפך הוא הנכון. תורת המשחקים משמשת לכל היותר כלי עזר ו"אביזר המחשה" לניתוח העבודה העיתונאית, ובמיוחד לתהליכי קבלת ההחלטות שישפיעו "על מה כולם ידברו מחר".

לפיכך, אם לא נבחן את הספר מנקודת מבט ביקורתית של תורת המשחקים, אלא נראה בו פריסקופ שבו משתקפת העבודה העיתונאית – וליתר דיוק עבודת העורכים ומקבלי ההחלטות בחדרי החדשות – לפנינו מסמך מרתק, כתוב בשפה קולחת ועתיר בדוגמאות צבעוניות ורלוונטיות.

* * *

כדי להבין את השפעת "המשחק" – קרי התחרות בין אמצעי התקשורת – על קבלת ההחלטות של "השחקנים", צריך רק לדמיין, כדברי רוזן, "כיצד הם היו פועלים לו לא נמצאו בסיטואציה של משחק, אלא יכלו לקבל את ההחלטות בבדידות מזהרת – רק הם עם עצמם" (עמ' 16). ואכן, שפע הדוגמאות המשובצות בספר מצביעות על חשיבותו של חקר ה"משחקים" השונים – "משחק השפן" "דילמת האסיר", "העלות השקועה", "צייד צבאים", "חלוקת העוגה" ועוד – בתהליכי קבלת ההחלטות והסלקציה באמצעי תקשורת. רוזן לא ערך מחקר אקדמי, והוא איננו פורש יריעה של ממצאים המבוססים על מתודולוגיה שיטתית, אך התמונה שהוא משרטט מרתקת, מעוררת דמיון ומצביעה על כיווני מחקר אפשריים לעתיד. העורך העירום מציג שורה של דילמות עיתונאיות שעניינן התחרות בין אמצעי התקשורת, שההחלטות המתקבלות לגביהן גורמות לא אחת להרמת גבה בקרב צרכני התקשורת. להלן שתי דוגמאות:

הבחירות במפלגת קדימה בשנת 2008. שלושת ערוצי הטלוויזיה הודיעו כי יפרסמו את המדגמים של סקרי ההצבעה מיד עם סגירת הקלפיות בשעה 22:00 בלילה. אולם, הנהגת המפלגה החליטה להאריך את מועד ההצבעה בחצי שעה וערוצי הטלוויזיה התחבטו: האם לשדר את ממצאי הסקרים בשעה המקורית שנקבעה, או לדחות את השידור עד למועד סגירת הקלפיות ולהסתכן בכך שאחד הערוצים יקדים את מתחריו ושדר את הממצאים לפניהם? התוצאה הסופית, לאחר חילופי מסרים בין הערוצים השונים: כולם שידרו את ממצאי הסקרים בשעה 22:15. "השעה שנבחרה היתה חסרת משמעות מבחינה מהותית [...] היא נראתה שרירותית ולא מוסכרת, ובכל זאת כל הערוצים בחרו בה, פשוט מתוך פחד להישאר יחידים שמשדרים את המדגם ב-22:30" (עמ' 46).

מדוע החדשות בטלוויזיה לא מתחילות בדיוק בשעה שמונה? ככל צופה טלוויזיה מודע לכך כי מהדורות החדשות מתחילות, משום מה, דקות ספורות לפני השעה שמונה ולא בדיוק בשעה העגולה. מדוע? הנה התשובה, דוגמה ל"דילמת האסיר" המפורסמת: "מתישהו החליט

בין שילוב להדרה מצטרף לשני ספרים בלבד (בן פורת, 2001; שורק, 2006) שפורסמו עד כה על הכדורגל הערבי בישראל. קרצ'ר בדק לעומק את יחסה של תקשורת הספורט בעברית לקבוצות ערביות ולשחקנים ערבים, ולטענתו מרבית המחקרים הבוחנים את ייצוג הערבים בתקשורת העברית מבססים את מסקנותיהם על חקר מדורים פוליטיים בעתות משבר ביטחוני. קיימת מחלוקת אם התקשורת היא אמצעי ליצירת אינטגרציה וקירבה בין יהודים לערבים או שהיא משמשת את מוסדות המדינה והרוב היהודי לשכפול הדומיננטיות שלהם בחברה, תוך הצדקת הניכור כלפי המיעוט הערבי.

קרצ'ר בחן כ־400 ידיעות וכתבות שפורסמו משנות התשעים בעיקר בשלושה כלי תקשורת: ידיעות אחרונות, ynet והארץ. מחקרו מראה כי תקשורת הספורט מציגה תמונה מורכבת: היא אינה מנתקת בין ספורט ופוליטיקה, ונוטה לאמץ גישה פרו־יהודית בעתות משבר, ובה בעת היא נמנעת מתיוג ומהכללה שליליים של הערבים העלולים לסכן את דימויה העצמי כסוכן מקצועי ואתי. בפרק העוסק בבית"ר ירושלים ויחסה לכדורגלנים ערבים, המחקר גורס היא כי עם פרסומם של גילויי שנאה וגזענות של אהדי בית"ר כלפי ערבים, הנסה התקשורת העברית לגמד את חומרת האירוע, ואף בתקש, שוב ושוב, לסלוח לאוהדים שסרחו. בעת מבצע "חומת מגן" ב־2002, לאחר נפילת החייל והאוהד של הקבוצה ניסן אברהם, בער היציע המזרחי בטדי במשחק מול בני סח'נין. "לצד ההנצחה המרגשת שעשו לו בשלטים ובשירים", נכתב אז בידיעות אחרונות, "באה מחרוזת דוחה של שירים אנטי־ערביים, שהתקבלו בשל המצב בסלחנות. מדכא ולא הכרחי" (עמ' 48). הביקורת הרפה של העיתון לא הייתה מקרית. "בית"ר ירושלים מהווה סמל נצי של הלאומיות היהודית־ישראלית", כותב קרצ'ר, "ובשל כך מתקשה העיתונות לדחות ולהוקיע אותה. לכאורה נמצאת בית"ר על סף ההדרה מחזון האינטגרציה של יהודים וערבים, אבל בסופו של דבר היא תמיד מוכלת" (עמ' 50). על היחס לספורט במגזר הערבי בתקופות של משברים ביטחוניים הוא כותב: תקשורת הספורט נוטה להתגייס למען התמודדות עם האתגר הלאומי הניצב בפני מוסדות המדינה והרוב היהודי, ומתוך כך היא באה לא אחת לידי סילוף ועיוות. היא מדגישה את חששות שחקנים יהודים המשחקים בחו"ל או בקבוצות ערביות או מאמנים אותן, כחלק מהתפיסה של מיעוט הנמצא תחת איום בטחוני. אין כמעט דיון בחששות ובפחדים של שחקנים ערבים המשחקים בקבוצות יהודיות. כאשר ערבים מנסים להתבטא בנושא ולהציג חזון אלטרנטיבי, נוטים לגנות אותם (עמ' 86).

עוד נקבע במחקר כי התמונה המתקבלת מן הסיקור העיתונאי, כאילו פועלות בליגה הראשונה עשרות קבוצות ערביות, היא קלושה עד בלתי קיימת. הצלחתה של בני סח'נין בליגת־העל העניקה לה דימוי חיובי בתקשורת העברית, אבל מטשטשת את היותה עיר פריפריאלית קטנה וענייה ואת ההתמודדויות של תושביה. עיתון הארץ היה היחיד שפרסם כמה כתבות על הפערים בין הדימוי של העיר והמגזר כתוצאה מהצלחת הקבוצה לבין חיי היום־יום של תושבי העיר. המחקר, שהסתיים בשנת 2013, החמיץ את אחד העימותים המשמעותיים של הממסד הישראלי עם המגזר הערבי – התרומות שקיבלו בני סח'נין ואחי נצרת מעזמי בשארה ועוררו סערה עצומה במגזר היהודי. עם זאת הוא מצליח לצייר תמונה עמוקה ומורכבת, ומסקנתו העיקרית היא כי מדורי הספורט בעיתונות העברית מדגישים את הצורך להימנע מאלמנט

J. Galtung & M. Ruge (1965). "The Structure of Foreign News: The Presentation of the Congo, Cuba and Cyprus Crises in Four Norwegian Newspapers", *Journal of Peace Research*, 2(1), pp. 64-90

J. Tuchman (1973). "Making News by Doing Work: Routinizing the Unexpected", *American Journal of Sociology*, 79(1), pp. 110-131

P. Shoemaker & S. Reese (2014). *Mediating the Message in the 21st Century*. New York: Routledge

J. McManus (1992). "What Kind of Commodity Is News?", *Communication Research*. doi: 10.1177/009365092019006007 *Communication Research*, 19(6), 787-805

א' צ'מרינג (2015). "לא משחק ילדים", *העין השביעית*, 5.4.2015. נדלה ב־28.10.15 מאתר *העין השביעית*, <http://www.the7eye.org.il/153355>

יחיאל לימור

בין שילוב להדרה או בין בית"ר לסח'נין

חן קרצ'ר, *בין שילוב להדרה: הערבים בישראל בראי תקשורת הספורט העברית*, מרכז שטיינמץ למחקרי שלום באוניברסיטת תל־אביב, 2015, 141 עמ'.

כדורגל הערבי בישראל אין בעלים היכולים לרכוש קבוצה. אין הכנסות סבירות ממכירת כרטיסים. יש השפעה שלילית, לפעמים, ליריבויות המולתיות, ובכל זאת הכדורגל קוסם לכולם, כי בכך מסתכמת כמעט כל הפעילות התרבותית של הכפר. כמובן, אסור להתעלם מהתפתחות ענפים נוספים בשנים האחרונות ומפעילותן ההולכת וגדלה של נערות ערביות. כי זו הבימה היחידה שעליה אפשר להתמודד עם הרוב ולפעמים גם להכריע אותו (זוהיר בהלול, 2003).

באחד המחקרים החלוציים על הכדורגל הערבי במדינה היהודית טען תמיר שורק (2006) כי הספורט בכלל, והכדורגל בפרט, הפכו ל"מובלעת אינטגרטיבית" – זירה ציבורית שבוולטים בה ערכים כמו מקצוענות והישגיות, שהם עיוורים לזהות הלאומית והאתנית. לפיכך השיח האזרחי הליברלי, שנדחק לשוליים, זכה לעדנה בזירת הכדורגל. הוא סבר כי יותר משהכדורגל הוא זירה לביטוי גאוה לאומית לאזרחי המדינה הערבים, הוא תחליף לה. גם מחקרו של אביפל קוטר (2007) בחן את הבניית מרחב האזרחות ה"נורמלי" ואת השימוש שנעשה במשחק הכדורגל כזירת השתלבות אינטגרטיבית, בעקבות הצלחתה של קבוצת הכדורגל של העיר סח'נין והצלחתן של קבוצות ערביות לפניה, של האזרחים הערבים במדינת ישראל. אולם במקרה של סח'נין, טען קוטר, נעשה ניסיון ההשתלבות תוך שמירה על איוון עדין בין השתלבות במישור האזרחי ובין הבלטה זהירה של הזהות הלאומית. מגמה זו מבטאת את הימצאות הזהות הלאומית והאזרחית על רצפים שונים שאפשר לשלבם בדרכים שונות ולא על ציר אחד כשני קטבים מנוגדים. מסקנה נוספת עוסקת בתהליך ה"ישראליות" המצביע על מגמה של אימוץ זהות אזרחית ישראלית ואפיונה כחלק מהזהות הקולקטיבי.

מקורות

בהלול, ז' (2003). "פצצה מתקתקת בקונכיית הספורט", פנים, 25, עמ' 82-87.
 בן פורת, א' (2001). **בילאדי בילאדי: הפועל טייבה בלאומית**. תל-אביב: בבל.
 קוטר א' (2007). **כדורגל וזהות קולקטיבית – הבניית "מרחב האזרחות הנורמאלית" של ערביי ישראל: חקר המקרה של קבוצת הכדורגל בני סח'נין**, עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה.
 שורק, ת' (2006). **זהויות במשחק: כדורגל ערבי במדינה יהודית**. ירושלים: מאגנס.

ומקדמים ערכים דוגמת מקצועיות ותחרותיות. הם נוטים להתייחס לשילוב הערבים בספורט באופן חיובי, תוך הדגשת היתרונות הגלומים בכך ובהפגנת הסכנות הגלומות בגזענות. נראה, אפוא, כי התקשורת העברית מכירה בכך שהאלימות והפוליטיקה הלאומנית מאיימות על תרבות הספורט המקדמת דו-קיום, אולם היא אינה קוראת לקדם סדר חברתי אלטרנטיבי.

יאיר גלילי